

KBM 3984 Sankt Annæ Gade, m.fl.

Christianshavns Kvarter, Vor Frelzers Sogn, Sokkelund Herred,
Københavns Amt.

Kuas J.nr. 2012-7.24.02/KBM-0015

Niels H. Andreasen

Københavns Museum
Vesterbrogade 59
1620 København V
Telefon: +45 33 21 07 72
Fax: +45 33 25 07 72
E-mail: sekr@bymuseum.dk
www.copenhagen.dk

Forsidebillede: Vor Frelser Kirke set fra Sankt Annæ Gade ca. 1850. Tegning af Heinrich Hansen.

© Københavns Museum 2013

Indholdsfortegnelse

1 Resumé.....	5
1.1 Abstrakt.....	5
1.2 Abstract (English)	5
2 Undersøgelsens forhistorie	6
3 Administrative data.....	7
4 Øvrige data	7
5 Topografi, terræn og undergrund.....	7
6 Målesystem	17
7 Udgravningsmetode	17
8 Undersøgelsens resultater	19
8.1 Fynd	19
8.2 Arkæologiske kontekster.....	32
8.3 Sammenfatning og konklusion	42
9 Fremtidigt arbejde.....	44
10 Anlægsliste	45

Figur 1. Kort over København og udgravningens placering. Det gamle byområde er markeret med hhv. grøn og rød streg, mens undersøgelsen er markeret med en rød prik.

1 Resumé

1.1 Abstrakt

I forbindelse med Hovedstadens Forsyningsselskabs (Hofor) etablering af fjernvarme i Sankt Annæ Gade og Dronningensgade, førte Københavns Museum arkæologisk tilsyn. Jordarbejdet omfattede gravning af ca. 1.8 m brede og 1.5-2 m dybe traceér og adskillige stik med en samlet længde af 422,5 m.

Der blev påtruffet fundamenter fra Christianshavns Straffeanstalt nedrevet i 1928, Abildgaards Veterinærskole nedrevet 1858 samt et 16/1700-tals byhus. Der fremkom en tømmervej af tætliggende pæle, formentlig fra perioden omkring Christianshavns anlæggelse i 1620'erne samt en yngre, men udateret plankesti. Der blev desuden fundet flere trævandrør, lodretstående pæle og adskillige sekvenser af opfyldslag fra 16-1800-tallet.

Perioder: 1620'erne til 1800-tallet.

Anlæg: Bygningsfundamenter, tømmervej i træ, pæle, trævandrør, opfyldslag

Nøgleord: Christianshavns Straffeanstalt, Christianshavn Veterinærskole

1.2 Abstract (English)

On the occasion of Hofor (KE) establishing district heating in Sankt Annæ Gade and in Dronningensgade, Copenhagen Museum carried out a watching brief. The work involved the excavation of 1.8m wide and 1.5 – 2 m trenches for the main pipes and several smaller service pipes with a total length of 422.5 meter.

Building foundations were found of the Christianshavn Penal Institution demolished in 1928, Abildgaard's Veterinary School demolished in 1858, and a town house from the 16/1700s. A wooden road consisting of closely spaced beams dates to the foundation of Christianshavn in the 1620s. A plank track is younger, but undated. Also documented were three wooden water pipes, vertical posts and several sequences of fill deposits from the 16-1800s.

Periods: 1620s - 1800s.

Features: Building foundations, wooden road, posts, wooden water pipes, dump layers

Key words: Christianshavn Penal Institution, Christianshavn Veterinary School.

2 Undersøgelsens forhistorie

Københavns Museum modtog d. 22.10.2012 henvendelse fra Hofof Varme ved kontaktperson Niels Bo Jacobsen, idet de havde til hensigt at etablere fjernvarme i Sankt Annæ Gade og Dronningensgade. Museets Antikvariske afdeling tog kontakt til Hofof for at varetage museets interesser i området.

Henvendelsen blev fulgt op af en arkivalisk kontrol i Københavns Museums arkiv samt Nationalmuseets database over arkæologiske fund i Danmark (Fund og Fortidsminder). Dette arbejde afslørede, at anlægsarbejdet ville komme til at foregå indenfor et af Kulturstyrelsens udpegede kulturarvsarealer samt et område, hvor der kunne forventes en høj frekvens af arkæologiske fund.

Der findes i området massive opfyldslag bestående af affald fra 16- og 1700-tallets København samt levn fra områdets bebyggelse. Anlægsarbejdet lå desuden lige ved siden af flere kirkelige og historiske institutioner samt en nedlagt kirkegård, hvorfra der tidligere er fundet begravelse i området omkring Prinsessegade / Sankt Annæ Gade (Tabel 1). Københavns Museum vurderede på baggrund af disse oplysninger, at der ved udgravningen til fjernvarme kunne fremkomme anlæg og fund af arkæologisk interesse, og at en registrering af disse ville kunne give væsentlige nye informationer om Christianshavns historie.

Københavns Museum indsendte herpå et budget for tilsyn af 30 dages varighed til Kulturstyrelsen 14.11.2012.

Dette godkendtes af Kulturstyrelsen 21.11.2012 og blev efterfølgende fremsendt til bygherre. Museet modtog bygherres skriftlige accept af tilsynsbudgettet 22.11.2012.

Sb.nr.	KBM nr.	Datering	Arkæologiske observationer	Adresse
020306-191 eller 149	KBM 2122	Efterreformatorisk	I forbindelse med fjernvarmearbejde i 1999 blev 20 grave registreret, derunder velbevaret barnegrav samt trækasse med skeletdele fra mindst 15 personer.	Prinsessegade
Uden j.nr.		Efterreformatorisk	Under fjernvarmearbejde i 1986 blev der i gården til nummer 5 gjort fund af stentavle med inskription (gravsten?)	Sankt Annæ gade 5
Uden j.nr.		Efterreformatorisk	I gården til nr. 35 blev grave fra den nedlagte kirkegård afdækket i 1960. Ukendt antal men ud fra bevaret billedmateriale var der tale om adskillige individer.	Sankt Annæ gade 35
Uden j.nr.		Efterreformatorisk	I gården blev der i forbindelse med kloakarbejde i 1995 afdækket kister og knogler i hele grøftens længde.	Prinsessegade 52
Uden j.nr.		Efterreformatorisk	I kælderen til Philip de Langes hus fandtes i 1994 menneskeknogler.	Prinsessegade 54
Uden j.nr.		Anden halvdel af 1600-tallet	Ved kloakarbejder i gaden i 1937 fremkom der en lang række genstandsfund fra de opfyldslag, der har dannet området.	Sankt Annæ gade

Tabel 1. Tidligere arkæologiske fund i området omkring krydset ved Sankt Annæ Gade / Dronningensgade.

3 Administrative data

Bygherre på projektet var Hovedstadens Forsyningsselskab A/S, Varme, Ørestads Boulevard 35, 2300 København S. Entreprenør på jordarbejdet var Aarsleff-Kamco Jv I/S, Industriholmen 2, 2650 Hvidovre. Ifølge museumslovens (Lov nr. 473 af 07/06/2001) § 27, stk. 4 er dette tilsyn et bygherrebetalt arbejde.

Beretningen og al kommunikation med Hofor, Kulturstyrelsen og andre interessenter forbundet med undersøgelsen er at finde i museets sagsregistreringsdatabase og sagsakter m.v. er desuden journaliseret digitalt i e-Doc.

Originaldokumentation og genstandsmateriale opbevares hos Københavns Museum under journalnummer "KBM 3984 Sankt Annæ Gade, m.fl." og internt sagsnummer 2784. En elektronisk kopi af beretningen sendes til Kulturstyrelsen og til Hofor. Undersøgelserne er bekostet af Hofor som bygherre jf. Museumslovens § 26 stk. 2, 1. pkt. om arkæologiske undersøgelser i forbindelse med bygge- og anlægsarbejder.

4 Øvrige data

Tilsynet blev startet d. 28.11.2012, og der blev løbende foretaget tilsyn med lokaliteten og fjernvarmenedgravningerne frem til 19.2.2013.

Feltarbejdet blev varetaget af Københavns Museum med den indledende sagsbehandling udført ved museumsinspektør Niels Grumløse. Udgravningsansvarlig var museumsinspektør Hoda El-Sharnouby. Tilsynsførende for museet var arkæolog Niels H. Andreasen, som også har udarbejdet beretningen. Arkæolog Jacob Mosekilde førte tilsyn med udgravningen i uge 2, 2013.

Fundregistrering og fundrapport er foretaget af arkæolog Claes Hadevik, Københavns Museum.

5 Topografi, terræn og undergrund

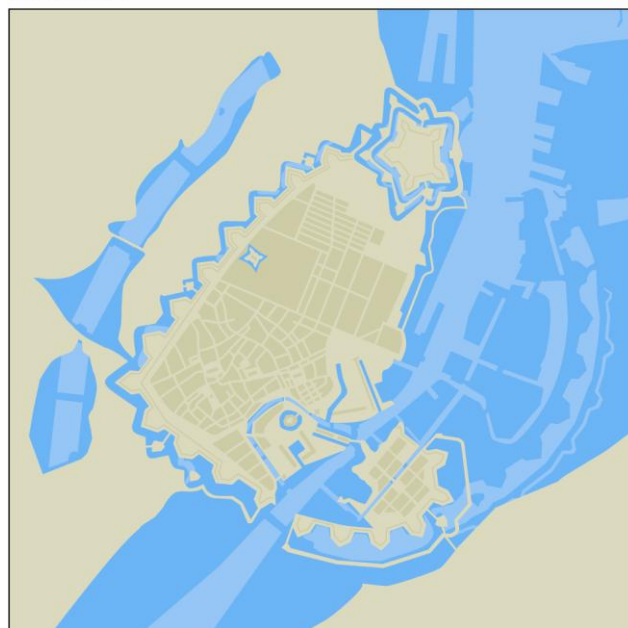
Geografisk set er Christianshavn en halvø på Amagers nordkyst. Hele området bestod oprindeligt af mindre holme, hvor Refshaleholmen var den eneste over vandlinjen. Den stak 1 m over vandet, men om vinteren har østenvinden sikkert presset vand og is ind mod kysten og har gjort holmen smallere end om sommeren. Resten af området var dækket af omkring 1 m vand. Den oprindelige topografi i området omkring Dronningensgade og Sankt Annæ Gade er registreret i brudstykker. Under anlægsarbejde blev der i krydset mellem de to gader påtruffet fast bund / gammel havbund i et niveau omkring kote +0.10 m DNN, dækket af ca. 2 m opfyld. De første dele af Christianshavn blev bygget på opfyldninger i området omkring Christianshavns torv. Det var en selvstændig by og med en mindre vold omkring bebyggelsen. Grundene blev udstukket med pæle, der blev rammet ned i bunden fra en båd.

København 1530

© Lars Møller Nielsen 33 32 90 85

København ca. 1670

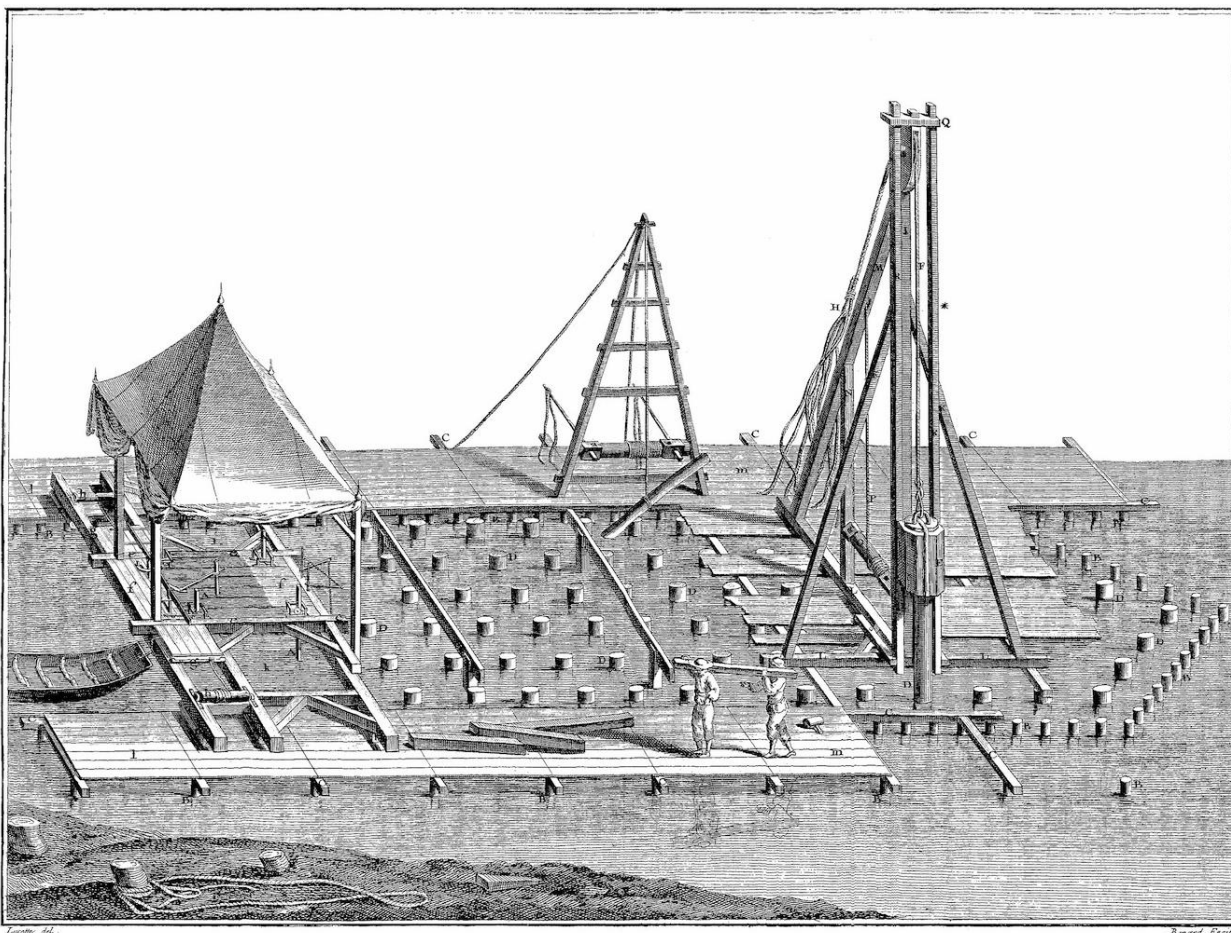
© Lars Møller Nielsen 33 32 90 85

Figur 2. På kortene her ses Københavns land- og vandarealer i omtrent 1530 og 1670. Først i 1600-tallet begynder Christianshavn at blive anlagt, til at begynde med som en fæstning med udgangspunkt i den sydlige del af det nuværende Christianshavn. Illustrationer: Lars Møller Nielsen.

På det dengang lavvandede og sumpede område på Amagersiden over for Slotsholmen lod Christian 4. i 1617 påbegynde anlæggelsen af en ny by (Figur 2). Den var først tænkt som hjemsted for nederlandske immigranter, dernæst som garnisons- eller bådsmandsby, men endte med at blive en almindelig købmands- og håndværkerby. Den blev anlagt i årene efter 1618 af den nederlandske ingeniør og arkitekt Johan Semp og forbundet med København med Knippelsbro. Forud for den egentlige byopførelse gik et umådeligt opfyldningsarbejde, alt sammen udført ved håndkraft (Figur 3). I 1619 var anlæggelsen kommet så langt, at Christian 4. forsøgte at lokke indbyggere til med løfte om blandt andet skattefrihed, men uden særligt held. Da arbejdet seks år senere var færdigt, og Christianshavn stod fuldført, var den uden nævneværdig befolkning. Store grunde var blevet afstukket, og torv, kanal og gader var blevet anlagt efter en retvinklet, symmetrisk byplan og var omgivet af grave og volde med bastioner; alt efter nederlandsk forbillede.

Der blev lagt seks gader på langs og fire gader på tværs med omtrent samme afstand mellem hinanden indbyrdes. Yderst lå langs stranden Strandgade, der ikke tænkes bebygget på siden mod København; i 96 alens (ca. 60m) afstand derfra Kongensgade (senere omdøbt til Wildersgade), i samme afstand de to Overgader, hver på sin side af en kanal, der gennemskar staden, dernæst Dronningensgade, Prinsensgade (senere omdøbt til Prinsessegade) og Amagergade, også i en afstand fra hinanden af ca. 60m. På tværs gik Sofiegade, Torvegade, S. Annegade og Baadsmansgade, omtrent 125m fra hinanden. Mange af disse grunde lå under vandet, kun Christianshavns Torv lå $1\frac{1}{2}$ m over daglig vande. Torvegade var endnu længe efter Christianshavns anlæggelse ikke andet end en dæmning med vand på begge sider, og grundenes opfyldning hørte ikke med til den oprindelige plan for Christianshavns bebyggelse. Kongen lod

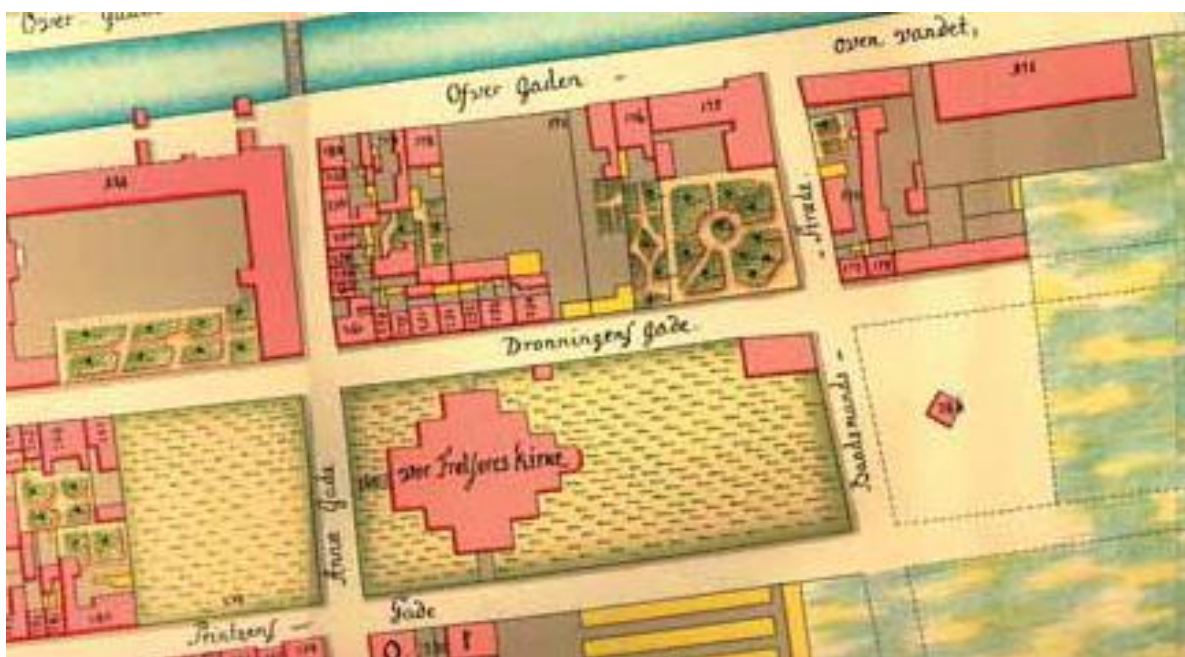
Johan Semp afmærke ved pæle, hvad der skulle bebygges, han lod også vejene opfylde og gjorde en begyndelse med opførelse af nogle huse. Grundene blev gratis overladt til enhver, der ville lade "gode købstadsbygninger" opføre. Rige københavnere, folk fra det københavnske bystyre og højtstående embedsmænd overtog, bebyggede og udstykkede de store grunde. Der gik dog mange årtier, før byen, der 1639-74 havde egne privilegier og eget bystyre, for alvor blev udbygget.

Figur 3. Pilotering i vådområde i midten af 1700-tallet. Fra Diderot & d'Alembert 1763, 19:30:5.

I 1674 blev området indlemmet i København som Christianshavns Kvarter. I 1700-tallet udvidedes bydelen med mange handelspladser og industrier, som blomstrede i den såkaldte florissante handelsperiode. I midten af 1700-tallet blev der stadig piloteret og kørt renovation ud som opfyld blot få hundrede meter nordøst for krydset Sankt Annæ gade og Dronningensgade. Efter 1815 blev bydelens karakter af fattigkvarter stadig tydeligere, og selvom B & W's skibsværft og moderne masseproduktion kom til i 1800-tallet, forblev bydelen et af hovedstadens fattigste kvarterer med udpræget slumbebyggelse.

Københavns Kommunes omfattende saneringsprogrammer fra 1920'erne truede med helt at slette det gamle Christianshavn, men bevaringsplaner har fra 1970'erne sikret den arrede bydels værdifulde bygningsmasse mod yderligere nedrivning. Christianshavn fortsatte gennem 1990'erne sin omdannelse fra industriområde og arbejderkvarter til attraktivt boligkvarter.

Figur 4. Udsnit af Admiral Gjeddes kort over Christianshavn 1757 med Børnhusets nord- og vestfløje samt den tomme grund overfor Vor Frelser Kirke, hvor Veterinærskolen opføres fra 1772. Dog bygges der på grunden allerede i 1760 et gavlkvisthus ved hjørnet af Dronningensgade / Sankt Annæ Gade, som senere indgår i Veterinærskolens bygningskompleks. Rækken af smalle byhuse på kirkens nordvestside fandtes der spor efter ved etableringen af fjernvamestikket ved Dronningensgade nr. 61.

Kirkegrunden omkring Vor Frelser Kirke

Kareen, der omfatter grunden mellem Torvegade og Vor Frelses Kirke, blev efter to forgæves forsøg på at opføre en kirke på Christianshavn i 1635 udpeget til byggeplads for en midlertidig kirke. I 1639-40 opførte man i nordsiden en interimskirke, som siden kunne fungere som skole, præste- og kapellanbolig. Bygningen var grundmuret og havde en pudsig, langstrakt facon, idet den målte ca. 6 x 27.5 meter.

Efter opførelsen af Vor Frelser Kirke var der efter 1696 ikke mere brug for den gamle, og da den var meget faldefærdig, ville man ikke anvende den til alternative formål. Den blev derfor i 1790 solgt til nedbrydning. På Geddes eleverede kort fra 1761 er der på grunden kun et gavlkvisthus på det nordlige hjørne, som da må have været nyopført, for det findes ikke på Geddes matrikelkort fra 1756. Man bemærker desuden en lille tilbygning til gavlkvisthuset. På grunden opførtes senere Veterinærskolen (se nedenfor).

Vor Frelses Kirke blev opført 1682-96. Den grund, kirken blev bygget på, var oprindeligt kirkegård for Christianshavns første kirke, der blev bygget i 1639 og lå i Sankt Annæ Gade - overfor den nuværende kirke. At den midlertidige kirke havde kirkegård på det område, hvor Vor Frelses Kirke står i dag, ved man, da graveren var nødt til at fjerne ligrester fra fundamentsgrøfterne til bygningen. Hvor stor dens udstrækning var, ved man dog ikke noget om. Efter at Vor Frelses Kirke stod færdig og blev indviet 1696, fortsatte jorden omkring kirken med at være kirkegård, og man kan den dag i dag finde enkelte gravsteder rundt omkring på kirkegrunden. Den nybyggede kirkes kirkegård var afgænsset af Sankt Annæ Gade og Bådsmandsstræde på den ene led og

Dronningensgade og Prinsessegade på den anden. Disse gader var dog dengang rent teoretiske, idet området endnu var stort set ubebygget. Reelt lå kirken i starten mellem lossepladser og områder, der endnu lå under vand. I 1853 - det år, hvor en stor koleraepidemi ramte København - blev begravelser inde for voldene forbudt, og begravelserne på kirkegården rundt om Vor Frelsers Kirke ophørte.

Til de fattige anlagde man i 1700-tallet en kirkegård i Sankt Annæ Gade 35-37, på det sted, der i dag hedder *Cul de Sac* (fransk: endestation). Denne fattigkirkegård fungerede fra ca. 1711-1889. Derudover har der på Christianshavn været en kirkegård tilknyttet Børnehuset (se nedenfor) - kirkegården lå i Sankt Annæ Gade ved Christianshavns Voldgade 49-59.

Christianshavns Børnehus og Fængsel

Københavns Børne-, Tugt- og Raspehus (1662-1740)

Grunden mellem Christianshavns Torv og Sankt Annæ Gade var oprindeligt optaget af tre grunde. I 1630'erne blev disse overtaget af Falk Lykke, som var oberst for det skånske regiment og landkommisær samme sted. Der lå kun en enkelt adelsgård på grunden, og denne overtog Frederik d. 3. i 1662 for at indrette en opdragelses- og resocialiseringsanstalt for børn og unge, det såkaldte *Børnehus*. Adelsgården, som havde bag- og sidehuse¹, blev således udvidet for at skaffe plads. Anstalten var underlagt Københavns Fattigvæsen og var en videreførelse af Christian 4.s Tugt- og Børnehus. Det vides ikke præcist, hvor gården har ligget. Selv om navnet 'børnehus' længe blev anvendt som officiel betegnelse, blev huset også benyttet som straffeanstalt for voksne, f.eks. personer dømt for "*letfærdighed*" eller "*tyveri*". En senere udvidelse i år 1700 bestod i en bygning ud mod nuværende Sankt Annæ Gade. Fra 1708 blev 'tugt- og rasphus' almindelige betegnelser for den del af institutionen, der anvendtes som straffeanstalt, og hvis indsatte skulle producere og farve klæde til garnisonerne i København og Helsingør².

Børne-, Tugt- og Spindehuset på Christianshavn (1740-1861) (fra 1789: Københavns Tugt-, Rasp-, og Forbedringshus)³

I 1739-40 opførtes en ny anstalt ud mod Christianshavns Torv. Anstalten, der skulle aflaste de gamle institutioner på Christianshavn, blev opført af Philip de Lange i barokstil med en pompøs facade ud mod Christianshavn Torv. Det drejede sig om en treetagers grundmuret bygning, hvis hovedfacade ud mod Christianshavns Torv inkluderede en kirke med spir midt på hovedfacaden. Bygningen kendes fra adskillige stik, malerier og en opmåling i 1814. I hovedfløjens midtparti med tårn fandtes kirken, medens hovedindgangen var henlagt til en port i sidefløjen ud mod kanalen. I 1789 nedlagdes Børnehuset og anstalten ændrede navn til "Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn". Forbedringshuset indrettedes i en bygning parallelt og bagved hovedbygningen. Anstalten husede endvidere fortsat personer dømt til arbejde i rasphuset. Herved var det endelig blevet slut med at blande børn og forbrydere, og stedet fik i højere grad karakter af at være et egentligt fængsel. Frem til ca. 1790 er der kun bevaret få arkivalier, men fra slutningen af 1700-årene findes et omfattende arkiv, som giver gode muligheder for at efterspore enkeltpersoner og tegne et billede af dagligliv m.m. i fængslet. Den militære manufakturproduktion blev fortsat og er at finde i adskillige arkivalier. Fangerne raspede farve af farvetræ til brug i maling, en usund og

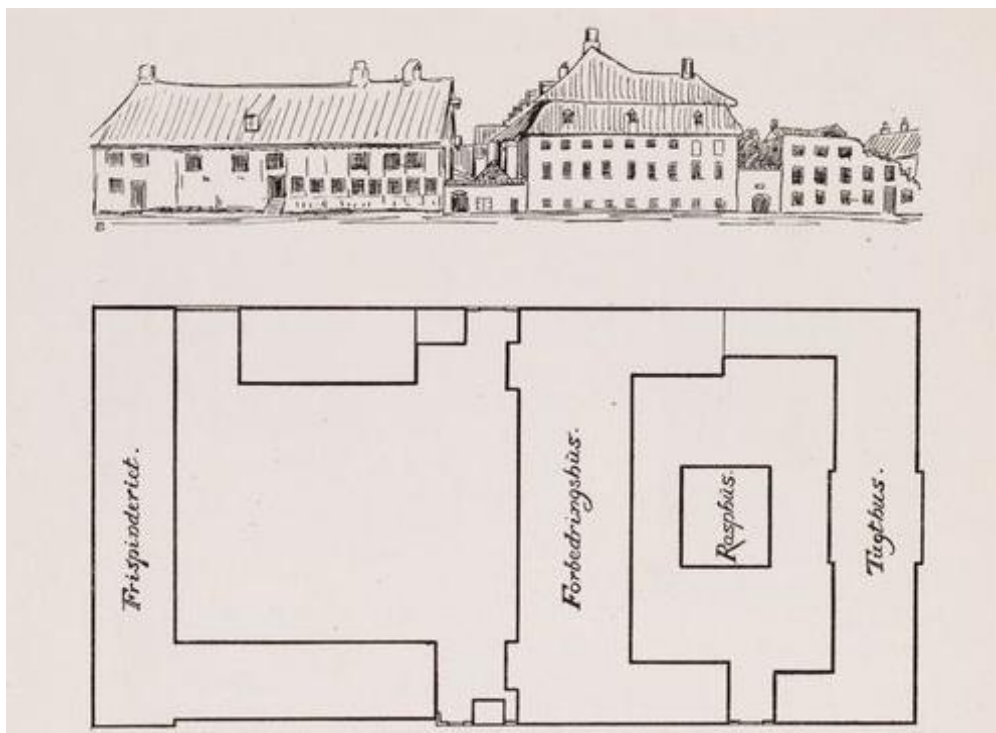
¹ Jonge 1783-1945.

² Olsen 1978.

³ Howard 1784: Appendix: European Prisons, 30; Paludan 1791, 47; Smidt 1989.

snævset beskæftigelse. I 1760 opstod der en alvorlig brand i Tugthuset og en stor del af bygningen nedbrændte sammen med et lager af marokkansk uld.

I begyndelsen af 1800-tallet var der stadig mange problemer med hensyn til plads og kønsadskillelse i Tugthuset, og direktøren F.L. d'Auchamp bestilte i 1814 en fuldstændig opmåling af hele stedet hos arkitekt J.A. Meyer. Disse tegninger eksisterer stadig i Nationalmuseets arkiv. Inden man fik igangsat den planlagte renovering af Tugthuset, gjorde fangerne opstand den 25. juni 1817 og satte ild til hovedbygningen fra 1739-41. Efter en nødtørfvig istandsættelse blev bygningen dog fortsat anvendt indtil kvindefængslet blev opført 1861 (Figurer 5, 6 & 7).

Figur 5. Plan af Tugthuset og dets facade mod kanalen c. 1840. Man ser endnu spor af branden fra 1817 i den ødelagte bygning nærmest torvet. Den venstre del af Tugthuset var en bindingsværksbygning fra Christianshavns ældste tid. Den forsvandt omkring 1860 ved opførelsen af det nye Kvindefængsel.

Straffeanstalten på Christianshavn (1861-1928)⁴

Arkitekten N.S. Nebelong opførte i 1861 et nyt fængselskompleks, fortsat med hovedbygning (administrationsbygning) ud mod Christianshavns Torv. Bygningens elegante arkitektur i røde teglsten med rundbuede vinduer og en romansk rundbuefrise under gesimsen skulle mildne indtrykket af den barske institution i bymidten, men Dronningensgade havde på hele den ene side fra torvet til Sankt Annæ gade kun fængslets trøstesløse facade. Frem til 1870 var fængslet anvendt til mandlige fanger, der var dømt til strafarbejde, men i 1870 ophævedes Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, og anstalten blev herefter udelukkende kvindefængsel, indtil den blev nedrevet i 1928 i forbindelse med udvidelsen af Torvegade. På fængslets grund blev det karakteristiske gule og hvide Lagkagehus og et tilsvarende kommunalt gult beboelseshus (lokalt kaldt "Sandkagen") opført i 1929-31. Ved samme lejlighed blev en del af matriklen i 1932 udlagt til offentlig gade langs Sankt Annæ Gade og Dronningensgade.

⁴ Smidt 1989, 98ff.

Figur 6. Christianshavns Straffeanstalt set mod vest.

Figur 7. Straffeanstalten under nedrivningen i 1928. Fundamentet til ydermuren hørende til bygningen til højre i billedet kunne følges hele vejen i fjernvarmetraceét. Fundamentet mod Dronningensgade nederst i billedet blev også påtruffet.

Sankt Annæ Gaard Veterinærskole (1772-1858)

På grunden foran Vor Frelzers Kirke mellem Prinsessegade og Dronningensgade blev Danmarks første veterinærskole opført mellem 1772 og 1775 på initiativ af P.C. Abilgaard. I løbet af de næste godt 30 år opførtes en række huse på grunden, så skolen efterhånden dannede en lukket gård, kant med bygningener langs Sankt Annæ Gade og Prinsessegade. Ældst var gavlkvisthuset fra ca. 1760, hvori professorboligen, biblioteket m.v.fandtes. Lige over for kirken blev der i 1806 opført en smedje, der havde en hvælvet buegang ud mod gården, og bygningen ud mod Prinsessegade blev

brugt som en lidt sølle stald, som først i 1819 blev afløst af en grundmuret staldbygning med sygestald og elevværelser på førstesalen.

Skolen fraflyttede arealet, og bygningerne blev revet ned da den nye Veterinær- og Landbohøjskole blev indviet i 1858 på Bulovsvej på Frederiksberg. Det gamle kobberstik af Jens Holm er udarbejdet efter tegninger af Fattig-Holm, sådan som skolen så ud omkring 1821.

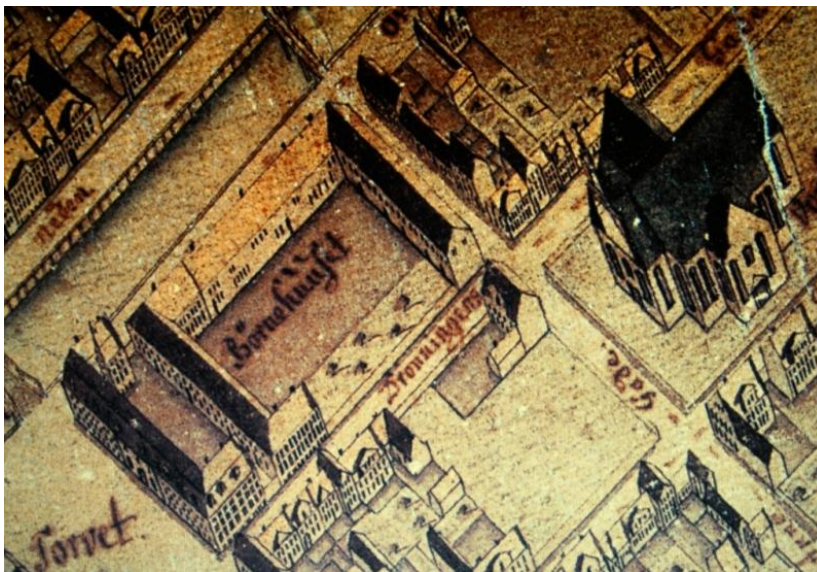
*Christianshavns Arresthus (1861-1921)*⁵

Da Veterinærskolen flyttede, opførte Fængselsvæsenet i 1861 et fængselsanneks for kvinder. Bygningerne eksisterer fortsat som et H-formet kompleks mellem Prinsessegade (29a-b), Sankt Annæ Gade (32-36) og Dronningensgade (66-68-68a-b), tre fløje forbundet med en midterfløj. Da Kvindefængslet på Torvegades nordside blev revet ned, kom bygningerne på veterinærskolens grund til at tjene som interimfængsel fra 1861. Det var dog kun i brug som kvindefængsel i fem år. I 1866 overlades det interimistiske kvindefængsel over for Vor Frelser Kirke til Københavns Politi som arrest for mænd. Grunden var i virkeligheden sundhedsfarlig og stank fra ådsler, der fandtes nedgravet fra den tid, hvor stedet havde været veterinærskole. Efter at Vestre Fængsel var taget i brug, blev der i årene 1895-97 foretaget en tiltrængt renovering og ombygning, og det blev herefter igen kun anvendt til kvindelige arrestanter og afsonere, da loven om forbud mod prostitution gav et akut behov for at placere disse kvinder. De daglige gårdture foregik i de gårde, som i dag fungerer som to beboergårde. Fængslet blev i 1921 nedlagt og ombygget til beboelsesejendom under navnet A/B Sankt Annæ Gården.

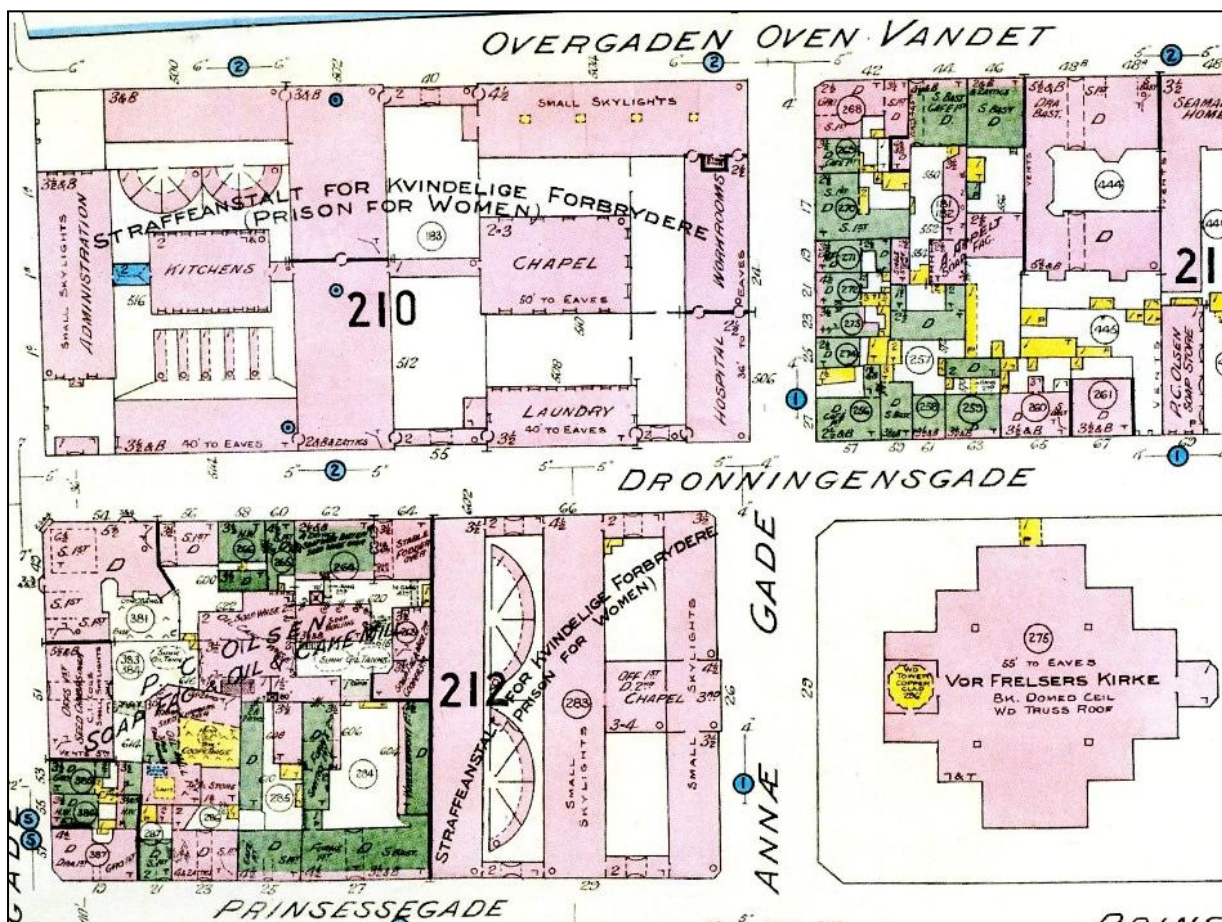

Figur 8. Hjørnet af Sankt Annæ Gade og Dronningensgade i begyndelsen af 1900-tallet. Huset på Dronningensgade yderst til højre i billedet er nr. 61, hvis fundament blev genfundet ved undersøgelsen (se nedenfor). Huset var i 1689 ejet af kvartermester Søren Hansen.

⁵ Litteratur: Erik Carlé: Københavns fængsler i 100 år, København 1995, s.25ff.

Figur 9. Udsnit af Geddes eleverede kort fra 1761. Bemærk hjørnegavlhuset der ligger på matriklen overfor kirken.

Figur 10. Udsnit af engelsk kort fra 1908 med krydset ved Dronningensgade og Sankt Annæ Gade. Kortet er fremstillet til brandforsikringsbrug, og giver en meget detaljeret beskrivelse af det Christianshavnske gadebillede for godt 100 år siden. Både forhuse og baghuse er beskrevet med antal etager og anvendelsen, forretning, erhverv, stalde og beboelse. Man lægger også mærke til de intenst benyttede baggårde, hvor der findes småindustri og andet. Insurance plan of Kjøbenhavn (Copenhagen). Danmark Sept. 1908, London, Chas. E. Goad.

Figur 11. Dronningensgade mellem Christianshavns Torv og Sankt Annæ Gade. Søndre husrække. Længst til venstre i husrækken den i årene 1864 - 65 opførte straffeanstalt for kvinder. Midt i billedet Dronningensgade 64, opført 1702 nedrevet 1932. Foto: Københavns Museum.

Ved Dronningsgade nr. 67 ligger Christianshavns Døttreskole, der blev opført som friskole- og – arbejds- og hus for fattige børn i 1778. Da Christianshavns Døttreskole i 1913 overtog ejendommen, opførtes et nyt trappehus i forlængelse af forhuset i øst med en svungen, nybarok gavlvist i mansardtaget (lavet 1894). En restaurering og udvidelse af skolen blev i 1926 forestået af arkitekt Christian Olrik (1881-1944).

I 1930'ernes slutning opførtes Christianshavnergården på det nordlige hjørne af Sankt Annæ Gade. Derved forsvandt adskillige gamle bygninger, men til gengæld benyttede kommunen sig af chancen til at udvide gaden, hvad der skabte tiltrængt lys i Sankt Annæ Gade.

I Dronningensgade lå der tidligere i Dronningensgade 62-66 tre smukke 1700-tals huse. Nr. 64 var et af Christianshavns fornemste barokhuse (Figur 11), men det blev nedrevet med de andre i 1932 ved opførelsen af Salvatorgården.

6 Målesystem

De fremkomne fundamenter er indmålt i forhold Aarsleff-Kamco's arbejdstegninger samt de nuværende bygninger, da der var meget svingende modtageforhold for GPS. Registreringen af kontekster er udført som skitser med påførte mål. Disse er efterfølgende indført i museets digitale registreringsprogram IntraSIS.

7 Udgravningsmetode

Det arkæologiske arbejde bestod af et løbende tilsyn og registreringen af fremkomne anlæg blev foretaget løbende.

Både arkæologiske anlæg og synlig stratigrafi er dokumenteret ved foto.

Efter opbrydning og fjernelse af belægninger blev grøfterne gravet med maskine, hvor jorden blev placeret direkte på lastbiler. Ved gravning af baggårdsstikkene blev jorden først læsset på en minidumper, der derefter transporterede jorden ud til et depot på gaden.

Iagttagelsesforholdene var vanskelige i hovedgrøfterne, idet der blev gravet vertikalt med store maskiner. Således var det sjældent muligt at registrere i fladen, hvilket også gjorde det svært at dokumentere anlæggenes konstruktion. Anslåede koter for gravedybden i grøfterne varierede mellem 0.80 til 0.10 meter over DNN.

Der blev fra Kamco-Aarsleff's side udvist meget stor forståelse for det arkæologiske arbejde, og samarbejdet med entreprenørens gravemandskab var yderst positivt.

Figur 12. Undersøgelsens udstrækning og de fundne arkæologiske levn.

8 Undersøgelsens resultater

8.1 Fynd

Registrering

Fynden är registrerade i Intrasis-databasen K2012:28. Vid fyndregistreringen har Københavns Museums mall för fyndregistrering använts. Denna är skriven på engelska, så därför har vissa engelska termer använts i redovisningen av fynden .

Fynden är registrerade med avseende på följande parametrar: *Name*, *Material*, *Type*, *Fragmentation*, *Number*, *Weight*, *Dating* och *Findcategory*. Parametern *Name* avser sökord rörande datering och typ. *Type* avser den ursprungliga form eller typ, som fyndet representerar. *Number* avser antalet skärvor eller fragment, men det har inte tagits någon hänsyn till hur många föremål, de representerar. Mått har endast registrerats, om det rör sig om föremål, som är intakta eller nästan intakta, eller om det på annat sätt bedömts som relevant. *Dating* avser en perioddatering, vars indelning är definierad av Nationalmuseet.

Eftersom det aktuella fyndmaterialet är att betrakta som lösfynd, så har registreringen gjorts på en mycket basal nivå. De enskilda föremålen har inte registrerats var för sig, utan de har samlats i materialkategorier eller föremålskategorier. Keramiken har således endast delats in i olika godstyper, som t.ex. fajans, medan glasfynden har delats upp i föremålskategorier.

De tillvaratagna fynden består av djur- och människoben, flinta, glas, keramik, kritpipor läder och metallföremål (tab. 3). Det fanns inte möjlighet att insamla alla de föremål som observerades, så de här presenterade fynden skall bara ses som ett representativt urval. Fynden har heller inte kunnat knytas till enskilda anläggningar eller lager, så de är att betrakta som lösfynd. Förutom ett mindre antal flintavslag, som hör hemma i förhistorisk tid, så ligger dateringarna huvudsakligen inom tidsintervallet mitten av 1600-talet till mitten av 1700-talet, och de grundar sig på analogier med tidigare daterade material.

Fyndkategori	Antal	Vikt (g)
Ben, djur	5	921
Ben, människa	6	380
Flinta	15	107
Fossil, vätteljus	1	39,5
Glas	51	5 827,5
Keramik (skärvor)	742	24 936,5
Keramiskt byggnadsmaterial	28	1271,5
Kritpipor (fragment)	135	613,5
Läderföremål, skor	8	1 080
Metallföremål, järn	16	333
Mineral, odef.	1	779,5
Skal, ostron	7	288
Summa	1 014	36 483

Tabell 3. Samtliga fynd. Detaljerad fyndlista återfinns i Appendix.

Keramik

Godstyp	Antal	Vikt (g)
Fajans	124	2 290,5
Industriellt gods	4	75
Porslin	13	133,5
Stengods	52	1 665
Yngre rödgods	494	18 385,5
Yngre svartgods	48	2 049
Yngre vitgods	7	338
Summa	741	24 842,5

Tabell 4. Keramikfynd.

Huvuddelen av fynden utgörs av olika typer av keramik, och de godstyper, som finns representerade, är olika typer av lergods, stengods, fajans och porslin (tab. 4). Som helhet betraktat kan materialet dateras inom tidsintervallet mitten av 1600-talet till mitten av 1700-talet. Till följd av senare tiders ledningsnedgrävningar i området, så finns även ett visst inslag av keramik som hör till 1800- och 1900-talen. Det utgörs av några få skärvor av industriellt tillverkad keramik (flintgodsporslin) samt sannolikt också delar av den övriga keramiken.

Den vanligast förekommande godstypen är lergods, där det yngre rödgodset dominerar totalt, men yngre svartgods och yngre vitgods finns också representerade. Det yngre rödgodset utgörs av olika typer av hushållskärl, som krukor, fat, skålar, grytor, stekpannor osv. Godset är oftast försett med blyglasyr, och har ibland också underliggande dekorerings av piplera (fig. 13). Det finns både inhemskt tillverkat gods, liksom import från Holland och Tyskland.

Det yngre svartgodset finns representerat i form av s.k. *Jydepottor* (fig. 14). De har bränts med reducerad syretillförsel, vilket åstadkommer den svarta färgen. De har, till skillnad från rödgodset, ingen glasyr, utan de har i stället givits en starkt glättad yta för att därmed efterlikna metallkärl. Som namnet antyder tillverkades de på Jylland från 1500-talet till 1800-talet, men de såldes över hela Danmark och exporterades även till grannländerna.

Figur 13. Fat av yngre rödgods med piplersdekor och blyglasyr, 1600–1700-tal (urval från FO 100162).

Vitgodset är importerat, sannolikt från Holland, och det kan grovt sett dateras till 16–1700-tal. Det är bara sparsamt representerat i materialet. De få skärvorna kommer från en skål/fat och ett durkslag, båda med grön blyglasyr (fig. 15).

Till den importerade keramiken hör även stengodset, som i detta fall kommer från Rhenområdet i nuvarande Tyskland och Belgien. Det utgörs både av enklare hushållsgods samt dekorerade krus och kannor. Ett större fragment kommer från ett s.k. Bartmannkrus, som fått sitt namn efter det skäggiga ansikte som finns återgivet strax under kärlets mynning (fig. 16). Denna kärntyp förknippas med området kring Köln, och i synnerhet Frechen, där den tillverkades från mitten av 1500-talet och fram i 1700-talet. Vanligt förekommande är stengods av Westerwaldtyp, som är gråaktigt i godset och med saltglasyr samt ofta också med blå dekormålning (fig. 16 och 17). Denna typ av keramik har tillverkats från 1600-talet och framåt. I materialet finns även flaskor, sannolikt av yngre datum, och miniatyrkär (fig. 17).

Figur 14. Yngre svartgods, s.k. jydepottor (urval från FO 100103).

En vanlig keramiktyp i materialet är också fajansen. En omfattande produktion av fajans tog sin början i den tidigare delen av 1600-talet, framför allt i Delft, i Holland, men senare också i de flesta andra europeiska länder. Fajansen är egentligen ett lergods med ljus skärv, som förses med en vit, opak tennglasyr. Mycket ofta har den också blå dekormålning. Avsikten därmed är att försöka efterlikna kinesiskt porslin, som vid denna tid, i stora kvantiteter, började importeras till Europa. Under 1700-talet tillverkades fajans i Danmark vid två fabriker, dels i fabriken vid Store Kongensgade, i Köpenhamn, och dels i Kastrup. Några av de påträffade skärvorna saknar glasyr och representerar därmed sannolikt prouktionsavfal. Dessa skärvor bör vara av lokalt ursprung. Den övriga fajansen kommer sannolikt både från Delft och från Danmark (fig. 18 och 19).

Kinesiskt porslin började, som ovan nämnts, i större skala importeras till Europa under 1600-talets första hälft. Importen organiserades av handelskompanier, som startades i flera europeiska länder vid denna tid. Ett mindre antal skärvor kinesiskt porslin framkom vid undersökningarna (tab. 4). Det bäst bevarade fragmentet utgörs av en liten skål med koboltblå underglasymbemålning, som bl.a. återger en liggande hjort(?) och en höna(?) med kycklingar (fig. 20). Den har en märkning i botten i form av av fyra kinesiska tecken inom dubbla cirklar (fig. 21), som har uttytts till någonting i stil med "Tacksamhetens samlingssal" (*The Hall for Gathering Gratitude*). Den är tillverkad under Qing-dynastin (1644–1912), förmodligen under den tidigare delen av kejsarens Kangxi regeringstid (1662–1722).

Figur 15. Holländskt yngre vitgods. Fat/skål (över) och durkslag (under), båda med grön blyglasyr (FO 100134).

Figur 16. Tyskt stengods. Fragment av s.k. Bartmannkrus (vänster) och kanna av Westerwaldtyp med vapensköld (urval från FO 100104).

Figur 17. Tyskt stengods. Skärvor av Westerwaldtyp (övre raden) och miniatyrkärl (urval från FO 100135).

Figur 18. Fajans, förmodligen från Delft i Holland (urval från FO 100136).

Figur 19. Holländsk (Delft) fajanstallrik med ordspråk och spår efter senare lagning (FO 100179).

Figur 20. Liten kinesisk skål av porslin (FO 100108). Qing-dynastin (1644–1912).

Figur 21. Liten kinesisk skål av porslin (FO 100108), Kangxi (1662–1722). Tecknen har tolkats som "Tacksamhetens samlingsal" (*The Hall for Gathering Gratitude*).

Keramiska byggnadsmaterial

Fyndkategorin keramiska byggnadsmaterial utgörs av olika typer av tegel samt vägg- och ugnskakel (fig. 22). I likhet med fajansen utgörs materialet sannolikt både av inhemskt producerat och importerat gods.

Figur 22. Kakelplattor av fajans med målad dekor (FO 100125, 100154, 100107, 100177 och 100138).

Kritpipor

Vid undersökningarna framkom även en ansenlig mängd fragment av kritpipor (tab. 3). De flesta av skaftbitarna är helt odekorerade, men ett mindre antal har olika typer av dekor (fig. 23). Ett av skaften kommer från en s.k. jonaspipa (fig. 25, mitten). Dessa har formgjuten dekor i form av ett manshuvud (holken) och en valfisk (skaftet). Motivet är hämtat från den bibliska berättelsen om Jonas och valfiskens. Jonaspiporna tillverkades mellan c:a 1630 och 1680. Det påträffade fragmentet bär också en tillverkarsignatur i form av initialerna "DI", som dock inte har kunnat identifieras. Flera av de framkomna pipholkarna är försedda med tillverkarstämplar (fig. 17), varav några har kunnat identifieras: Steven Hendriksz. van Steijn (1667–95), Maarten Lukasz. (1682–96 (1703)), Jan Arienz. Boot (1696–1744) samt Huijbert Janse Doesburg (1706–21 (1728)) eller någon av hans efterföljare, Pieter Schalkwijk (1728–42) och Pieter Krijger (1749). Samtliga dessa var verksamma i den holländska staden Gouda. Staden Goudas stadsvapen användes från år 1740 som ett slags kvalitetsmärke, och den återfinns på sidan av pipholkens klack. Denna märkning finns inte på något av de påträffade fragmenten, vilket är en indikation på att en stor del av materialet skall dateras till tiden före stämpelns införande. Detta stämmer också väl överens med de identifierade pipmakarnas verksamhetstid.

Några av fragmenten bär spår efter sekundär bearbetning. Ett skaft har "täljts" för att göras smalare, och detta i sin tur sannolikt för infästning av ett munstycke (fig. 25, överst). I ett annat fall har man, av okänd anledning, borrarat upp ett litet hål i skaftet (fig. 25, nederst).

Figur 23. Fragment av kritpipor (FO 100126).

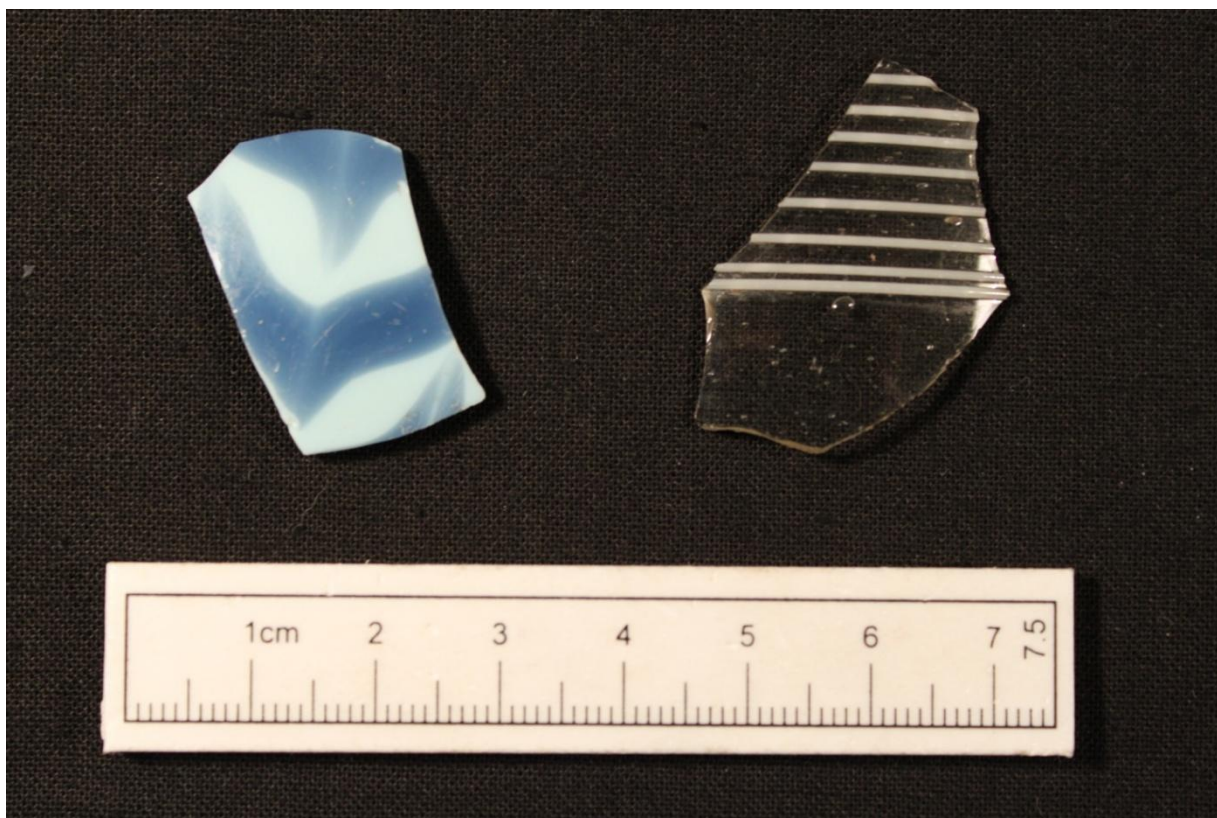
Figur 24. Detalj av kritpipa (FO 100126) med tillverkarstämpel (Jan Arienz. Boot, Gouda, 1696–1744).

Figur 25. Överst: kritpipa med avbrutet och sekundärt tillskuret skaft, förmodligen för anbringande av munstycke, mitten: s.k. jonaspipa (Jonas och valfiskens) med initialerna "DI", 1600-tal, underst: avbrutet skaft med sekundärt anbringat hål (FO 100178).

Glas

Huvuddelen av materialet utgörs av flaskglas och fönsterglas, men det finns även ett mindre inslag av dricksglas av olika typer. Det framkom även en stor klump av grönt glas, som bör representera lokalt produktionsavfall. Det mesta av detta bör vara av lokalt ursprung, men det finns också några få skärvor mera exklusivt glas av venetiansk typ, vilka sannolikt är importerade (fig. 26).

Figur 26. Glasskärvor av venetiansk typ (FO 100131, FO 100144).

Övriga fynd

De övriga fynden utgörs av diverse avfall standardkaraktär, som djurben och ostronskal, järnföremål (spik m.m.), fragment av läderskor och några bearbetade stycken förhistorisk flinta. Bland de sistnämnda finns ett stycke s.k. bössflinta, som användes i avfyrningsmekanismen hos handeldvapen av hjul- eller flintlåstyp under 1600-1800-talet (tab. 3). Dessutom framkom tre föremål av mera speciell karaktär: delar av ett människokranium, ett s.k. vätteljus (fig. 27) och något som tolkats som ett stycke metalliskt mineral, med okänt ursprung och eventuell funktion (fig. 28). Människokraniet representerar sannolikt anläggningsarbeten på någon lokal begravningsplats. Vätteljusen är egentligen fossila bläckfiskskal (belemniter), som i den äldre folktron ansågs kunna skydda mot sjukdomar och annat som vättarna annars kunde förorsaka.

Figur 27. Fossilt bläckfiskskal "vätteljus" (FO 100236).

Figur 28. Metalliskt mineral? (FO 100238).

Utværdering

Fyndmaterialet er af den karakter, som man normalt kan forventes påtræffe i udfylningslager fra 16- og 1700-tallet i en nordeuropæisk storstad. Som sådant har det i sig selv ingen potential for videre forskning.

8.2 Arkæologiske kontekster

8.2.1 Fundamentsrester

Der blev fundet i alt 13 stenkonstruktioner, omfattende 11 teglstensfundamenter, et kampestenfundament samt en række syldsten. Herudover stødtes der på områder med brostensbelægning i den nordlige del af Dronningensgade inden for udgravningsgrænsen, hvilket medførte, at brostenene blev gravet væk i forbindelse med optagelse af asfalten.

I stikgrøften i gården til Dronningensgade 68 fremkom fire teglstensfundamenter med orientering SV-NØ. Disse tolkes alle som hørende til Veterinærskolen (S100050, S100051, S100052, S100053). Fundamenterne S100050 og S100051 fandtes i en dybde af 0,25 meter under den moderne belægning i gården og var bevarede i en dybde af minimum 0,85 meter (grøftens dybde). Begge forløb var 33 cm brede (svarende til halvanden teglsten), bygget af gule tegl og sammenholdt af en mørtel, der næsten var opløst (figurer 29-31). Fundamenterne var så ens, at de må formodes at udgøre to parallelle fundamenter under den samme bygning. Denne formodning bestyrkes af tilstedeværelsen af et tyndt lag sand, som kun forekom mellem de to fundamenter (figur 29). Det drejer sig muligvis om den hjørnegavlbygning (eller en tilbygning til denne), der som den første blev opført på matriklen lige omkring 1760.

Yderligere to fundamenter fandtes i samme stikgrøft nærmere mod gaden (S100052 & S100053). Begge er solidt byggede af gule tegl og mørtel (figurer 32-34). Fundamentet længst ud mod gaden flugter med matrikelgrænsen, og må derfor opfattes som en facademur. Skifterne kunne følges til grøftens bund 1,2 meter under den moderne belægning. Formodentlig er fundamentet en af Veterinærskolens bygninger, og skal således dateres mellem 1773-1858.

Seks teglstensfundamenter hører til Straffeanstalten (S100050, S100060, S100065, S100066, S100067 og S100072). I Sankt Annæ Gade bestod fundamentet fra Nebelongs nordfløj fra 1861 af et ubrudt forløb langs hele facaden (S100067). Der var tale om et særdeles solidt fundament, som gravemaskinen kun kunne nedbryde med besvær i store sammenhængende stykker. Funderingen var på store kampesten (S100066), som af og til blev opgravet sammenhængende med påmurede teglstensforløb⁶. Det nordvestlige hjørne af fundamentet fandtes i krydset med Overgaden oven Vandet. I sidstnævnte gade flugter fundamentet med den nuværende bygnings facade, da der her ikke blev foretaget en udvidelse af gaden, som det er tilfældet i Sankt Annæ Gade og i Dronningensgade.

⁶ Det er usikkert hvorvidt nogle af kampestenene har været fundament for den bindingsværksfløj, der udgjorde den nordlige del af fængselskomplekset indtil bygningen blev revet ned omkring 1860 og erstattet af Nebelongs nye nordfløj.

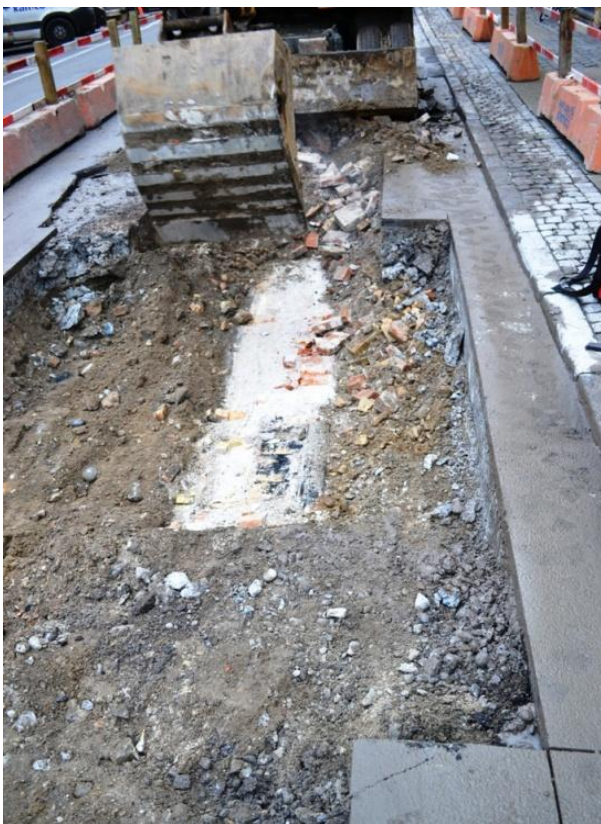
Figur 29-31. Øverst: Fundament S100050 og S100051. Bemærk det tynde lag af hvidt sand, som kun fandtes mellem de to fundamenter (angivet med røde pile). Herunder: S100050 (til venstre) og S100051 (til højre)

Figur 32. Fundament S100052 under støbelag fra moderne rørkanal.

Figur 33 & 34. Teglstensfundament S100053 ved facaden mod Dronningensgade.

Figur 35 & 36. Teglstensfundament S100067 i Sankt Annæ Gade (venstre) og S100056 i Dronningensgade (højre).

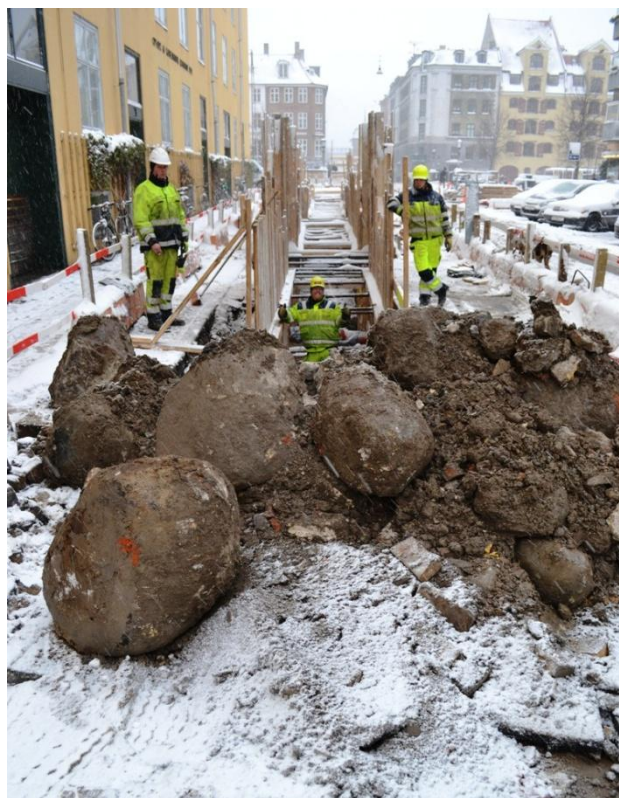

Figur 37. Teglstensfundament S100065 i Dronningensgade.

På Straffeanstaltens østlige side langs Dronningensgade var fundamentsforløbene mindre velbevarede og fandtes her i kortere forløb, der var afbrudte af moderne forstyrrelser. Fundamenterne lå ikke på en lige linje langs med facaden, hvilket kan tyde på, at det drejer sig om levn fra forskellige bygningsfaser. På Geddes kort fra 1757 ser man, at der over et stykke på ca. 58 meter har været et åbent forløb i komplekset ud mod Dronningensgade. Fundamenterne, der er forskellige i kvalitet og karakter, må derfor enten være fra bygninger, der blev oprettet som udvidelser til Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset (Børnehusets afløser) efter 1789⁷ eller fra Nebelongs fængselskompleks fra 1861. Der fandtes desuden en nedløbsbrønd⁸, som formodes at høre til komplekset. Nedløbsrør er klart synlige på billeder af Straffeanstalten fra 1861 langs Sankt Annæ Gade. Fundamentsstykket S100056 udgøres af en mindre pudset, horisontalt flade, som afgrænses af murerbeton og fundament på tre sider. Da arealet med dets afgrænsninger er for småt til at udgøre en del af et gulvareal, er det muligvis resterne af en ventilationskanal eller lignende.

⁷ På Figur 5, der viser situationen i 1840, er komplekset helt omkranset af sidefløje, der kun er afbrudt af enkelte portåbninger.

⁸ Denne blev desværre ved en misforståelse gravet væk inden den blev dokumenteret.

Figur 38 & 39. Venstre: Konstruktionsdetalje i fundamentet til Nebelongs Straffeanstalt fra 1861 (S100056) i Dronningensgade. Højre: Kampesten (S100066) optaget under teglstensfundamentet til Straffeanstalten i Sankt Annæ Gade.

To fundamenter fremkom i stikket til Dronningensgade 61. Fundamentet inde i baggården (S100087) må høre til den lille baggårdsbygning, som ses på Geddes kvarterkort bagved rækken af gadehusene (se figur 4). Dette er et naturstensfundament funderet i gult ler og omgivet af gule og røde teglstensfragmenter.

Fundament S100095 fandtes 0,98 meter under nuværende overflade i porten ud til gaden (Figur 40). Det drejer sig om en fin teglstensmur sat med nederlandske teglsten (skal forstå således at stenene har nederlandske dimensioner, ikke at de nødvendigvis er importeret fra Benelux området). Muren fremstod med røde og gule skifter - en æstetisk detalje, der henter sin inspiration fra den nederlandske renæssance. Kvaliteten af mørtlen var ekseptionel god, og muren kunne ikke knuses men blev fjernet ved maskinkraft i et stykke. Murfragmentet er skåret mod nord af en betonstøbt fjernvarmekasse, der formodes at løbe igennem hele portpartiet, til den stående bygning. Fjernvarmekassen har cirka samme dybde som grøften, og det kan ikke udelukkes at dele af muren stadig kan erkendes under denne, hvis den fjernes. Mod syd er murfragmentet skåret af den stående bygning (opført 1936-37). Der kan ikke findes belæg for en datering af fundamentets ophør som funktionel del af en bygning, ved at studere dens dimensioner og forhold til stående skærende anlæg og bygninger. Fundamentet kan have ophørt med at være funktionel længe før den nuværende bygning. Det vides fra de skriftlige kilder, at den ældste bygning på matriklen målte syv fag og havde en kælder. Den var ejet af Daarete Larsdatter, som i 1654 afhændte huset til De Fattiges Huse⁹. Det blev i 1756 overtaget af Peder Pedersen Adtzlev, som

⁹ Københavns Diplomatarium III, 791.

var skibstømrermester. I 1806 tilhørte huset skipper Jens Petersen Lund, og i 1935 blev huset endeligt revet ned og matriklen henlagt til Christianshavnergården opført 1936-37.

Figur 40. Teglstensfundament S100095.

Der blev opgravet flere løstliggende, tilhuggede fundamentssten i opfyldslagene i hovedgrøfterne. En af disse fandtes i Sankt Annæ Gade og kan tænkes at have tilhørt den gamle interimskirke, der blev nedbrudt på grunden overfor Vor Frelser Kirke i 1709, hvorefter der blev kørt fyld ud over tomten.

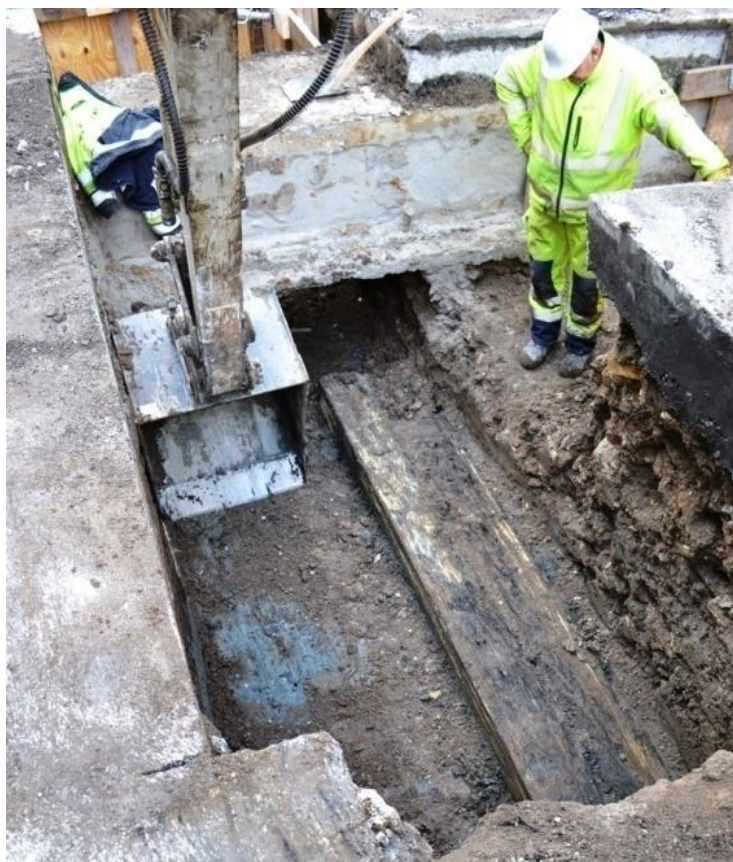
Adskillige store natursten blev taget op i Dronningensgade ud for kirkens vestfløj (S100201). En af stenene vejede ikke mindre end 1.2 ton. Stenene lå samlet i lidt over en meters dybde under nuværende overflade, og kan tænkes at være en del af det yderste fundament til Vor Frelser Kirke, hvis nordvestlige facade ligger 7 meter væk.

8.2.2 Køre- og gangveje af træ

I Dronningensgade blev fundet en interimistisk vej, der bestod af svære, paralleltliggende rektangulære tømmerstykker, der muligvis er genbrugte bolværkspæle (S100057). En af tømmerstykkerne var ringe bevaret, mens de øvrige var særdeles velbevarede. Vejen ligger nær grundvandsspejlet og kan være etableret i forbindelse med anlæggelsen af Christianshavn, hvor talrige renovationslæs fra København blev kørt med vogne ud på de nye matrikler. Udkørsel af renovationslæs til Christianshavn fortsatte langt ind i 1700-tallet. En del af Københavns natrenovation blev nemlig ført til Christianshavn, og af kærnerregnskabet for 1708 ses det, at vejen for natmandens folk gik nord og øst for Børnehuset. I 1726 befaledes det, at natmanden skulle holde vejen i stand og kun måtte køre om natten¹⁰. Også meget kreaturgødning blev udført til opfyldning på Christianshavn af Sandagerne eller det lille Vognmandslav. I 1730 er lossepladsen

¹⁰ Nielsen 1892, 351-352.

bag Vor Frelser Kirke opfyldt. Under de forhold har det været nødvendigt at sikre sig, at dyr og vognhjul ikke sank ned i sølet og tømmerveje har her muligvis spillet en vigtig rolle heri. Der findes oplysninger, som beskriver adgangs- og aflæsningsforholdene de steder, hvor der blev aflæsset renovation og opfyldt. Det var vanskeligt at komme frem for skidt og arealerne var tit så sumpede at vogne og heste sank i¹¹. Køreramper nævnes i de skriftlige kilder og sådanne udlagte konstruktioner har været nødvendige som broer oven på affaldet¹². En farvelagt pennetegning fra ca. 1750 viser en 22.5m lang og 12.5m bred kørerampe, der muligvis var i brug som losserampe ved lossepladsen for natrenovationen ved Vor Frelser Kirke¹³. Det er ikke muligt at sætte en datering på tømmervejen i Dronningensgade, men den er formodentlig blevet opgivet i takt med at den gradvist blev begravet i opfyld, og det har efter al sandsynlighed været lettere at bygge en ny kørevej.

Figur 41. Tømmervejen S100057. Foran maskinens skovl ses den grålige marine gytje, som tømmeret var lagt på.

I Sankt Annæ Gade foran kirken blev der påtruffet flere horisontale planker liggende i forlængelse af hinanden. Der må være tale om en gangsti (S100069) for kvarterets fodgængere i de perioder, hvor det har været for fugtigt eller uhumsk til, at man kunne bevæge sig tørskoet rundt.

¹¹ Andersen 2012, 97.

¹² En sådan kørerampe er fundet ved en tidligere arkæologisk undersøgelse på Esplanaden.

¹³ Københavns Stadsarkivs kort- og tegningssamling Nr. X 1750 ca. / 1.

8.2.3 Nedbankede pæle

Der blev fundet flere nedbankede pæle (S100058, S100059, S100061, S100062, S100064, S100070, S100071, S100086, S100097). På nær S100086 er samtlige pæle fundet i Dronningensgade langs med østmuren til Straffeanstalten.

To rektangulært tilhuggede træpæle var i så dårlig forfatning, at de smuldrede ved forsøg på optagelse (S100097), men på andre pæle optaget af maskinen var det muligt at iagttage detaljer. Pæl S100070 var ikke tilspidset, men den nedre del var facetteret. Pælen var rektangulært tilhugget og af betydelige dimensioner (c. 28 x 25cm). Det nederste stykke af en anden pæl var heller ikke tilspidset (S100071), men var rektangulært tilhugget og målte 24 x 19 cm. Den øverste del var trevlet og frønnet, mens den nederste del var velbevaret og har derfor muligvis haft berøring med grundvandsspejlet. Bunden af pælen ser ud til at have stået på gytje eller blåler at dømme ud fra vedhængende sedimentrester.

Det faktum, at pælene er af forskellig udformning og dimensioner og står med uensartede mellemrum på et nogenlunde lige forløb igennem den sydlige del af grøften i Dronningensgade, kunne tyde på, at de ikke har indgået sammen i en konstruktion. Derimod virker det sandsynligt, at pælene har været nedpiloteret i den bløde grund i forbindelse med opfyldningen på de udstukne matrikler.

S100086 fandtes i baggården til Dronningensgade 61. Det drejer sig om en lodretstående pæl, rektangulært tilspidset. Den øverste del var rådnet til kernevedet, mens den nederste del var velbevaret.

8.2.4 Trævandrør

Der blev fundet tre vandrør af træ. I krydset Sankt Annæ Gade / Dronningensgade fremkom i kote 0.05 m (nutidens gadeniveau er i kote 1.7 m DNN) et trævandrør af fyrretræ (S100181) med NV-SØ orientering. Vinklen mellem rørets orientering i længderetningen og nutidens facadelinie afviger en smule mod nord. En forklaring herpå skal findes i gadereguleringen efter nedrivningen af Straffeanstalten, hvor selv samme sted havde en tilsvarende afvigende facadelinje.

Figurer 42 & 43. Vandrør i krydset Sankt Annæ Gade og Dronningensgade: S100181 (venstre) og S100074 (højre).

Figurer 44 & 45. Prop fra S100074 (venstre). Stikledningsvandrør S100063 på tværs af Dronningensgade 57 (højre).

I samme kryds og i samme niveau fremkom yderligere et trævandrør, orienteret NØ-SV (S100074). Vandrørets ydre diameter var 34 cm og hullets størrelse 13,5 cm. Gennemløb i røret var blokeret med en træprop (Figur 44). Begge rør var tilvirket af en fyrretræsstammer med en diameter på omkring 39 cm. Formodentlig er der tale om hovedvandrørene i henholdsvis Dronningensgade og Sankt Annæ Gade, som sammen indgik i det forsyningsnet, der blev udlagt i denne del af Christianshavn i 1700-tallet.

Ud for Dronningensgade 57 fandtes et trævandrør på tværs af gaderetningen (S100063). Der er formentlig tale om en stikledning fra hovedledningen i gaden ind til en bygning, der har hørt under Kvindefængslet.

8.2.5 Lag

Der blev ikke gjort forsøg på at udskille en egentlig stratigrafi i de øvre, generelt gennemrodede opfyldslag. I varierende dybder under disse nyere lag fandtes de massive, organiske affaldslag, der blev tilført området i forbindelse med etableringen af Christianshavn (S100073) (Figur 46). Ophobningen af store mængder organisk affald i området er formodentlig fortsat efter at den ønskede kote for bydelen var nået, og der er eksempler på, hvordan nogle matrikler blev brugt som deponeringsplads for store mængder dyreekskrementer. Pladsen over for Vor Frelser Kirke havde angiveligt være benyttet i 30 år som mødding og rummede hvad der svarede til "200 Læs Uhumskhed, Heste- og Komøg"¹⁴.

I Dronningensgade ud for Vor Frelser Kirke blev dokumenteret et lag af gråvidt kalkmørtel med enkelte mindre teglfragmenter (S100202). Laget er 0,5 m under fortovet og har en tykkelse på omkring 0,25 m. Det er muligt, at kalkmørtlen stammer fra bygningen af kirken. Længere mod nord i grøften fandtes et lag med knuste røde tegl (S100222) (Figur 47), som hviler umiddelbart ovenpå den ældre, humøse affaldshorisont.

¹⁴ Nielsen 1892, 354.

Figurer 46 & 47. Lagene i grøften i Dronningensgade (Z100045). Over et fundrigt, brunligt og humøst opfyldslag i bunden af grøften følger et lag med røde teglrester. Herover lerholdige udjævningslag med byggerester samt den moderne gadebelægning.

8.2.6 Andre fund

Liggende løst i opfyldslagene i hovedgrøften i den nordlige del af Dronningensgade fandtes to tilhuggede og udsavede kalkstensplader med dimensionerne 65 x 59,5 x 8cm og en beregnet vægt omkring 72 kilo. Overfladen på den ene plade var udformet i et "brostensmønster", mens den anden plade var uden mønster (S100189).

Figurer 48 & 49. Kalkstenspladerne med gennemborede huller og isiddende trænegler.

På hver plade var der fire gennemboringer (i nogle tilfælde med isiddende træpløkke) og et rektangulært mærke fra fastgørelse af en genstand, der antyder, at de kan have fungeret som fundamenter for en slags gadeinventar.

I gadedelen af stikket til gården ved Dronningensgade 68 blev der opgravet et stykke bygningstømmer, der lå løst i fylden (S100054). Tømmeret havde to taphuller med en afstand på 46 cm.

8.3 Sammenfatning og konklusion

De væsentligste resultater fra undersøgelsen omkring Sankt Annæ Gade er fundet af en tidlig tømmervej, der muligvis stammer fra Christianshavns anlæggelse i den første halvdel af 1600-tallet, samt fundamentsrester fra to senere, historiske institutioner (Christianshavns Straffeanstalt og Veterinærskolen), som ikke tidligere har været erkendt arkæologisk.

Områdets historie knytter sig til Christianshavns løbende ekspansion gennem inddæmning af land og opfyldning. Undersøgelsen viste, at der i området er massive affaldslag, som er deponeret fra den første halvdel af 1600-tallet og fremefter. Fundindholdet i lagene er væsentligt, og bevaringsgraden af materialet er overordentlig god. Genstandsmaterialet kan give væsentlige informationer om aspekter af hverdagslivet, byens husholdninger, folks ernæring og hygiejniske forhold, erhverv og produktion, samt ikke mindst byens handelsforbindelser til hele verden. Som helhed betragtet kan fundmaterialet dateres bredt til tidsintervallet ca. 1620-1750. Som følge af senere tiders ledningsnedgravninger i området findes der også et vist indslag af keramik, som hører til 1800- og 1900-tallet.

Tømmervejens opbygning samt pælenes funktion langs denne er det ikke muligt at komme nærmere for nærværende, dertil var undersøgelsesområdets udstrækning for begrænset. Men udgravningen ved Sankt Annæ Gade er interessant, fordi de fundne konstruktioner belyser de tidlige forhold i en bydel, der blev bygget fra grunden, i bogstaveligste forstand. Der findes ikke mange oplysninger om de praktiske foranstaltninger i forbindelse med den organiserede opfyldning, men trækonstruktionerne og de massive opfyldslag fra 16- og 1700-tallet komplementerer vores viden om Christianshavns opståen. De er i sig selv en væsentlig del af Christianshavns historie, idet de er akkumuleret med henblik på at skabe mere landareal til byens beboere.

8.4 Litteraturhenvisninger

Andersen, V. L. 2012. Stadens ureenlighed – Lossepladskultur i 1700-tallets København. *Kulturstudier* 2, 73-105.

Duco, D.H. 1987. *De Nederlanse Kleipijp. Handboek voor dateren en determineren*. Pijpenkabinet, Leiden.

Duco, D.H. 2003 *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Pijpenkabinet, Amsterdam.

Gawronski, J. (ed.) 2012. *Amsterdam Ceramics. A City's History and an archaeological ceramics catalogue 1175–2012*. Amsterdam.

Matthiessen, H. 1924. *Københavnske gader 1728-1795*. Kulturhistoriske studier. M.P. Madsens Boghandel, København.

Nielsen, O. 1892. *Kjøbenhavn under Kong Frederik den Fjerde (1699-1730)*. Bog III, kap. III. Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse VI. G.E.C. Gad.
http://www.eremit.dk/ebog/khb/6/khb6_3-3.html [accessed 10.12.2012]

Olsen, O. *Christian IV's tugt- og børnehus*, 2. forøgede udgave. Wormianum, 1978.

Paludan, P. 1791. *Samlinger til en Beskrivelse over Christianshavn og Frelserens Kirke sammesteds*.

Smidt, C.M. 1989. *København før og nu – og aldrig: en billedkavalkade om København inden for voldene og søerne. Bind 7: Christianshavn*. Palle Fogtdal.

Howard, J. 1784. *The State of the Prisons in England and Wales: With Preliminary Observations, And an Account of Some Foreign Prisons and Hospitals*. Cadell.

Jonge, N. 1783-1945. *Den Kongelige Hoved- og Residentz-Stad Kiøbenhavns Beskrivelse, forestillende Stadens Tilstand Beskaffenhed oc Merkværdigheder i en sammenhængende Orden i de ældste, mellemste oc nyeste Tider*. Kbh.
http://www.kobenhavnshistorie.dk/bog/dkhkb/2/dkhkb_2-12.html [accessed 10.12.2012]

Diderot, D. & d'Alembert, J.R. 1763. *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, etc.*, eds. Denis Diderot and Jean le Rond d'Alembert. University of Chicago: ARTFL Encyclopédie Project (Spring 2013 Edition), Robert Morrissey (ed), Plate Volume (19), Second installment, first part, 1763.
<http://encyclopedia.uchicago.edu/> [accessed 6.2.2013]

Veterinærskolen

http://www.150aar.life.ku.dk/Fortellinger/Fra_veterinaerskole/Veterinaerskolen%20paa%20Christianshavn.aspx

Børnehuset på Christianshavn

<http://www.landsarkivetkbh.dk/hovedst/txt/kilder/boernehus.htm>

Sankt Annæ Gården

http://www.sanktannaegaarden.dk/erhverv.php?side_id=28

Historien om Christianshavn fra sump over købstad og kommercielt kraftcenter til hyggelig bydel.
<http://www.ef-enhjoeringen.dk/filer/Historie.pdf> [accessed 10.12.12]

Expertiseringen av en kinesiska skålen (FO 100108) grundar sig på personlig kommunikation med internationella experter och samlare på nätbaserat diskussionsforum:

<http://www.gotheborg.com/discus/read.php?lm=1362140999&file=/2192/534350.html> [accessed 04.03.13]

Kjøbenhavns Diplomatarium, Bind III, nr. 1055, 783-799

http://www.eremit.dk/ebog/kd/3/kd3_1055.html [accessed 06.03.13]

Matrikeldata for Christianshavns Kvarter

<http://www.chrarkiv.dk/index.php?id=24&lang=dk>

9 Fremtidigt arbejde

Tilsynet var begrænset til de aktuelle arbejdsræder og fundamenter og andre anlægsspor blev ikke afgrænset.

Da bunden af fjernvarmerædet ikke nåede de naturlige marine aflejringer, på nær et mindre område omkring krydset Sankt Annæ Gade / Dronningensgade, har det interesse at følge jordarbejder, der går dybere end den udførte gravning. Desuden bør man i fremtiden være opmærksom på anlægsarbejder, der foregår i gårdsarealerne på selve matriklerne, da undersøgelsen viste, at der ligger velbevarede fundamentsforløb umiddelbart under den moderne belægning.

10 Anlægsliste

Id	Name	Beskrivelse	Datering
100050	Teglstensfundament	NØ-SV gående fundament i stikket ind i gården til Dronningensgade 68. Fundamentet er bevaret 0.25m under nuværende belægning kan følges indtil 0.85m under belægningen, hvilket er grøftens dybde. Fundamentet består af gule teglsten i dimensionerne 21.5 x 10.2 x 4.2. Mørtlen er af dårlig kvalitet og holder ikke teglene sammen.	ca. 1760
100051	Teglstensfundament	NØ-SV gående teglstensfundament i stikledningen til gården i Dronningensgade nr. 68 (Fundament 2). Beskrivelse svarer til foto DSC_1559 og de to fundamenter (Fundament 1 og 2) kan muligvis opfattes som tilhørende den samme bygning.	ca. 1760
100052	Teglstensfundament	NØ-SV gående teglstensfundament i stikket til baggården til Dronningensgade 68 (Fundament 3). Fundamentet er solidt bygget af gule mursten og mørtel. Fundamentet er delvis dækket af støbeskal fra den betonkanal, der følger den sydvestlige side af grøften. Støbeskallen er 0.8m under asfalten og fundamentet kan observeres umiddelbart herunder og indtil grøftens bund.	1773-1858
100053	Teglstensfundament	NØ-SV gående teglstensfundament i stikket indtil gården ud for Dronningensgade 68. Fundamentet har samme karakter som Fundament 3 og er bevaret 0.38m under den moderne belægning. Det kan følges til grøftens bund 1.2m under asfalten. Fundamentet flugter med den nuværende bygningsfacade mod Dronningensgade. Gule mursten i krydsforbandt. Bindingsmaterialet er af god kvalitet. Fundamentet flugter med den moderne facade. Skifterne kan følges ned til 1,20 meter under asfalten, som er gravedybden.	1773-1858
100054	Bygningstømmer	Bygningstømmer med to indhuggede, rektangulære taphuller, fremkommet i stikket indtil gården udfor Dronningensgade 68. Tømmerstykket ser ud til at ligge løst i fylden.	16-1700-tallet
100056	Teglstensfundament	Teglstensfundament og cementgulvrest(?) i stikledning i Dronningensgade ud for nr. 55. Bevaret 1.30-1.40 cm under asfalten. Der er formentlig tale om fortsættelsen af et længere murforløb idet det flugter med et tilsvarende fundamentsstykke ud for nr. 57. Er nok ydermuren til Christianshavns Straffeanstalt. Et mindre horisontalt areal af det blotlagte fundament er pudset cement og afgrænses af murerbeton og fundament på tre sider. Ventilationskanal eller lign.?	1860s
100057	Tømmervej	Kørevej konstrueret af sideliggende, rektangulære bolværkspæle.	1600-tallet
100058	Nedbanket pæl	Rektangulær, lodretstående pæl optaget fra grøften i Dronningensgade ud for Mikkil Vibes Gade. Pælen er ikke tilspidset, men den nederste ende er facetteret.	16-1700-tallet
100059	Nedbanket pæl	Lodretstående pæl uden tilspidsning, men med facettering af den nederste ende. Den nedre del af pælen var rektangulært tilhugget (c. 28 x 25cm), mens den øvre del synes at være af mindre dimensioner (22 x 22cm).	16-1700-tallet
100060	Teglstensfundament	Fundament i gule mursten lagt på store natursten. Teglstensfundament i krydset Dronningensgade / Mikkil Vibes Gade. Fundamentet, der består af gule tegl lagt på kampesten, løber parallelt med gadeforløbet i den nordlige side af traceet, hvor den stikker 20 cm ud i grøften. Det er således ikke muligt at måle bredden. Det er usikkert, hvorvidt der er tale om fundamentet til Straffeanstalten da den ikke flugter med fundamentsstykkerne fundet	17-1800-tallet

		ud for Dronningensgade 55 og 57. Umiddelbart ved siden af fundamentet stod en mulig nedløbsbrønd af ældre dato, der kan have hørt til Straffeanstalten.	
100061	Nedbanket pæl		16-1700-tallet
100062	Nedbanket pæl		16-1700-tallet
100063	Trævandrør	Går på tværs af Dronningensgade ud for nr. 57	16-1700-tallet
100064	Nedbanket pæl		16-1700-tallet
100065	Teglstensfundament	Fundament af gule mursten, hvor alle sten i et skifte er løbere, og i næste er de bindere. Fundamentet er velbygget med godt bindingsmateriale. Det er sat på kampesten, minimum 0,60 m i diameter. Murstenene har dimensionerne 22 x 10,5 x 4,8 cm. Fundamentet er 70 cm bredt og indersiden af muren ligger 3.85m fra den nuværende bygningsfacade.	1860erne
100066	Syldsten		1860erne
100067	Teglstensfundament	NV-SØ gående fundament parallelt med Sankt Annæ Gade ud for nr. 24. Teglstensfundamentet er bevaret 0.4m under gadeniveau og indtil 1.75m under gaden, hvor det ligger på større kampesten. Teglstensfundamentet er ca. 0.7m bredt og bygget særdeles solidt med god mørtel. Ydersiden af fundamentet ligger 4.05m fra bygningsfacaden i Sankt Annæ Gade. Der må være tale om nordøstmuren til Christianshavns Straffeanstalt.	1860erne
100069	Træplanke		1700-tallet
100070	Nedbanket pæl	Lodretstående pæl uden tilspidsning, men med facettering af den nederste ende. Den nedre del af pælen var rektangulært tilhugget (c. 28 x 25cm), mens den øvre del synes at være af mindre dimensioner (22 x 22cm).	16-1700-tallet
100071	Nedbanket pæl	Lodretstående pæl (ej tilspidset). Pælen er rektangulært tilhugget, 115 cm lang og med sidemålene 24 x 19 cm. Den øverste del var trevlet og frønnet, mens den nederste del var velbevaret og har muligvis haft berøring med grundvandsspejlet. Bunden af pælen ser ud til at have stået på gytje eller blåler at dømme ud fra vedhængende sedimentrester.	16-1700-tallet
100072	Teglstensfundament		
100073	Lag med løsfund	Opfyldslag 2,0 - 2,1 m under vejbelægning. Indeholder en del løsfund.	16-1700-tallet
100074	Trævandrør	Vandrørets diameter er 34 cm og hullet størrelse er 13.5 cm. Røret er tilproppet med træprop.	16-1700-tallet
100086	Nedbanket pæl	Lodretstående pæl, rektangulært tilspidset. Den øverste del var rådnet til kernevedet mens den nederste del var velbevaret.	16-1700-tallet
100087	Naturstensfundament	Fundament af natursten funderet i gult ler.	
100094	Enkelt bygningssten	Fritliggende, tilhugget (?) kampesten 85 x 45 x 40 cm fundet 2.1 m under gaden. Hviler umiddelbart ovenpå blåleret.	
100095	Teglstensfundament	Fin og solid teglstensmur. Murens øverste skifte ligger 0,98 meter under nuværende overflade. Mursten dimensioner: 21,2 10,5 x 4,5 cm	1700
100097	Nedbanket stople x2	To nedbankede tilvirkede træpæle, i så dårlig forfatning at de smuldrede ved forsøg på optagelse. Bunden af pælene stadig in situ, da grøften ikke var dybere end pælene var nedbanket. Træpælene var kvadratiske/rektangulære.	16-1700-tallet
100181	Trævandrør		16-1700-tallet
100189	Stenplade	Fritliggende stenplade af sandsten, poleret på den ene side og på to sidekanter. Dimensioner 65 x 59,5 x 8cm. Gennemboret af 4 hjørnehuller, hvori der stadig sad trænegler. På den polerede overflade anes konturerne af den del, som har været fastgjort med neglerne.	1800-tallet

100201	Naturstensfundament ?	Meget store kampesten, utilvirkede, 110 cm under asfalt. Den største sten, som blev opgravet, vejede 1200 kg. Del af yderste fundament til Vor Frelser Kirke?	1780'erne
100202	Lag af kalkmørtel	Lag af gråvidt kalkmørtel med enkelte mindre teglfragmenter. Laget er 0,5 m under fortovet og har en tykkelse på omkring 0,25 m.	16-1700-tallet
100222	Lag med knuste røde tegl		1800-tallet

11 Fotoliste

IntraSIS Id	Foto nr.	Motiv	Kontekst	Set mod	Fotograf	Dato
100001	DSC_1542	NØ-SV gående teglstensfundament 1 i grøften til stikledningen udfor Dronningensgade 57.	S100065	SØ	nha	26.11.2012
100002	DSC_1545	Se tekst til foto DSC_1542.	S100065	SV	nha	26.11.2012
100003	DSC_1546	Se tekst til foto DSC_1542.	S100065	SV	nha	26.11.2012
100004	DSC_1548	Se tekst til foto DSC_1542.	S100065	SØ	nha	26.11.2012
100005	DSC_1550	Se tekst til foto DSC_1542.	S100065	NV	nha	26.11.2012
100006	DSC_1553	Se tekst til foto DSC_1542.	S100065	SØ	nha	26.11.2012
100007	DSC_1556	Se tekst til foto DSC_1542.	S100065	NØ	nha	26.11.2012
100008	DSC_1557	Se tekst til foto DSC_1542.	S100065		nha	26.11.2012
100009	DSC_1559	NØ-SV gående fundament i stikket ind i gården til Dronningensgade 68.	S100050	NV	nha	28.11.2012
100010	DSC_1560	Se tekst til foto DSC_1559.	S100050		nha	28.11.2012
100011	DSC_1563	Se tekst til foto DSC_1559.	S100050	NV	nha	28.11.2012
100012	DSC_1566	NV-SØ gående fundament parallelt med Sankt Annæ Gade ud for nr. 24.	S100067	SØ	nha	28.11.2012
100013	DSC_1568	Se tekst til foto DSC_1566.	S100067	SØ	nha	28.11.2012
100014	DSC_1569	NØ-SV gående teglstensfundament i stikledningen til gården i Dronningensgade nr. 68.	S100051	NV	nha	28.11.2012
100015	DSC_1572	Se tekst til foto DSC_1569.	S100051	NV	nha	28.11.2012
100016	DSC_1574	Hvidt sandlag samt opfyldslag synligt i profilen mellem Fundament 1 (til højre i fotoet) og Fundament 2 (til venstre i fotoet).	S100051	NØ	nha	28.11.2012
100017	DSC_1576	NØ-SV gående teglstensfundament i stikket til baggården til Dronningensgade 68	S100052	NV	nha	29.11.2012
100018	DSC_1578		S100052	SV	nha	29.11.2012
100019	DSC_1580	Tømmervej ud for Dronningensgade 55.	S100057	NV	nha	29.11.2012
100020	DSC_1581	Se tekst til foto DSC_1580.	S100054		nha	29.11.2012
100021	DSC_1584	NØ-SV gående teglstensfundament i stikket indtil gården ud for Dronningensgade 68.	S100053	NV	nha	29.11.2012
100022	DSC_1586	Se tekst til foto DSC_1584.	S100053	NV	nha	29.11.2012
100023	DSC_1587	Se tekst til foto DSC_1584.	S100053	NV	nha	29.11.2012
100024	DSC_1590	Fundament 4 i profilen i grøften. Se yderligere tekst til foto DSC_1584.	S100053	SV	nha	3.12.2012
100025	DSC_1592	Bygningstømmer med taphuller.	S100054	NV	nha	4.12.2012
100026	DSC_1594	Se tekst til foto DSC_1592.	S100054		nha	4.12.2012
100027	DSC_1595	Se tekst til foto DSC_1592.	S100054		nha	4.12.2012
100028	DSC_1597	Se tekst til foto DSC_1592.	S100054		nha	4.12.2012
100029	DSC_1598	Teglstensfundament og cementgulvrest(?) ud for Dronningensgade 55.	S100056	NØ	nha	5.12.2012
100030	DSC_1601	Se tekst til foto DSC_1598.	S100056	NV	nha	5.12.2012

100031	DSC_1602	Se tekst til foto DSC_1598.	S100056	NØ	nha	5.12.2012
100032	DSC_1605	Tømmervej ud for Dronningensgade 55.	S100057	NV	nha	5.12.2012
100033	DSC_1606	Se tekst til foto DSC_1605.	S100057	NV	nha	5.12.2012
100034	DSC_1608	Se tekst til foto DSC_1605.	S100057	V	nha	5.12.2012
100035	DSC_1611	Teglstensfundament i krydset Dronningensgade / Mikkel Vibes Gade.	S100060	NV	nha	6.12.2012
100036	DSC_1612	Se tekst til foto DSC_1611.	S100060	N	nha	6.12.2012
100037	DSC_1614	Rektangulær, lodretstående pæl optaget fra grøften i Dronningensgade ud for Mikkel Vibes Gade.	S100058		nha	7.12.2012
100038	DSC_1617	Se tekst til foto DSC_1614.	S100058		nha	7.12.2012
100039	DSC_1618	Fundamentssten til muren til Christianshavns Straffeanstalt optaget i Sankt Annæ Gade (ud for nr. 28).	S100067	NV	nha	10.12.2012
100040	DSC_1620	Se tekst til foto DSC_1618.	S100067	NV	nha	10.12.2012
100075	DSC_1622	Optaget pæl	S100071		nha	11.12.2012
100076	DSC_1625	Teglstensfundament	S100072	NV	nha	11.12.2012
100077	DSC_1626	Se tekst til foto DSC_1625.	S100072	NV	nha	11.12.2012
100078	DSC_1629	Vandrør	S100063	SV	nha	12.12.2012
100079	DSC_1630	Se tekst til foto DSC_1629.	S100063	NV	nha	12.12.2012
100080	DSC_1633	Østligste grøftdel i Sankt Annæ Gade	S100068	N	nha	13.12.2012
100081	DSC_1634	Se tekst til foto DSC_1633.	S100068	SV	nha	13.12.2012
100082	DSC_1639	Plankesti	S100069	SV	nha	14.12.2012
100083	DSC_1640	Se tekst til foto DSC_1639.	S100069	NV	nha	14.12.2012
100084	DSC_1643	Vandrør	S100074	SØ	nha	17.12.2012
100088	DSC_1647	Lodretstående pæl optaget i Z100085.	ZT100085		nha	18.12.2012
100089	DSC_1654	Ikke-tegnet profil i sydsiden af stikgrøften ved Dronningensgade 61.	ZT100085	SV	nha	18.12.2012
100090	DSC_1658	Afsavet stykke af vandrør optaget i krydset Sankt Annæ Gade - Dronningensgade.	S100074		nha	18.12.2012
100091	DSC_1660	Tilhugget (?) kampesten.	S100094		nha	20.12.2012
100092	DSC_1663	Kampestensfundament	S100087	SØ	nha	20.12.2012
100093	DSC_1665	Se tekst til foto DSC_1663.	S100087	SØ	nha	20.12.2012
100096	DSC_1679	Teglstensfundament	S100095	V	jlm	8.1.2013
100190	DSC_1698	Profil i grøft	S100099	NØ	nha	18.1.2013
100191	DSC_1699	Overblik over grøft	S100099	NV	nha	18.1.2013
100192	DSC_1714	Vandrør	S100181		nha	22.1.2013
100193	DSC_1717	Se tekst til foto DSC_1714.	S100181	V	nha	22.1.2013
100194	DSC_1719	Kalkstensplade in situ	ZT100045	NØ	nha	23.1.2013
100195	DSC_1721	Se tekst til foto DSC_1719.	ZT100045	NØ	nha	23.1.2013
100196	DSC_1723	Se tekst til foto DSC_1719.	ZT100045	N	nha	23.1.2013
100197	DSC_1726	Optaget kalkstensplade	ZT100045		nha	23.1.2013
100198	DSC_1727	Se tekst til foto DSC_1726.	ZT100045		nha	23.1.2013
100199	DSC_1730	Se tekst til foto DSC_1726.	ZT100045		nha	23.1.2013
100200	DSC_1731	Se tekst til foto DSC_1726.	ZT100045		nha	23.1.2013
100203	DSC_1753	Profil i Dronningensgade	ZT100045	SØ	nha	30.1.2013
100204	DSC_1754	Se tekst til foto DSC_1753.	ZT100045	SØ	nha	30.1.2013
100205	DSC_1757	Se tekst til foto DSC_1753.	S100202	SØ	nha	30.1.2013
100206	DSC_1759	Se tekst til foto DSC_1753.	S100202	SØ	nha	30.1.2013
100207	DSC_1760	Arbejdsbillede	S100201-2	SØ	nha	30.1.2013
100223	DSC_1763	Se tekst til foto DSC_1753.	ZT100045	SØ	nha	6.2.2013
100224	DSC_1764	Se tekst til foto DSC_1753.	S100222	SØ	nha	7.1.2013
100225	DSC_1768	Optaget kalkstensplade med mønster	ZT100045		nha	14.2.2013
100226	DSC_1772	Hjørnefundament til Fængslet	S100067	V	nha	19.2.2013
100227	DSC_1774	Se tekst til foto DSC_1772.	S100067	V	nha	19.2.2013
100228	DSC_1775	Se tekst til foto DSC_1772.	ZT100045	V	nha	19.2.2013
100229	DSC_1777	Løsfunden sten med fordybning	ZT100044		nha	19.1.2013
100230	DSC_1780	Se tekst til foto DSC_1777.	ZT100044		nha	19.2.2013

12 Fundliste

Id	Name	Material	Type	Number	Weight	Dating
100101	Yngre rödgods	Ceramic	Sherd	57	1608	Post medieval
100102	Yngre vitgods	Ceramic	Sherd	1	5	Post medieval
100103	Yngre svartgods	Ceramic	Sherd	4	232	Post medieval
100104	Stengods	Ceramic	Sherd	7	316	Post medieval
100105	Tegel	CBM		4	56	Post medieval
100106	Fajans	Ceramic	Sherd	11	138	Post medieval
100107	Väggkakel, fajans	CBM	Wall tile	1	12	Post medieval
100108	Kinesisk porslinsskål	Ceramic	Bowl	1	59	Post medieval
100109	Kritpipor	Pipeclay	Clay pipe	16	72	Post medieval
100110	Grönt fönsterglas	Glass	Window glass	4	11	Post medieval
100111	Flaskglas	Glass	Bottle	2	5	Post medieval
100112	Dricksglas	Glass	Drinking glass	2	39	Post medieval
100113	Blå glaspokal	Glass	Goblet	1	3	Post medieval
100114	Järnföremål	Iron		2	47	Post medieval
100116	Yngre rödgods	Ceramic	Sherd	87	3788	Post medieval
100117	Yngre svartgods	Ceramic	Sherd	7	242	Post medieval
100118	Yngre vitgods	Ceramic	Sherd	1	20	Post medieval
100119	Glaserat tegel	CBM		2	240	Post medieval
100120	Stengods, Westerwald	Ceramic	Sherd	1	148	Post medieval
100121	Stengods, saltglaserat	Ceramic	Sherd	1	7	Post medieval
100122	Fajans	Ceramic	Sherd	28	439	Post medieval
100123	Kinesiskt porslin	Ceramic	Sherd	3	13	Post medieval
100124	Flintgodsskål	Ceramic	Sherd	1	25	Late post-medieval
100125	Väggkakel, fajans	CBM	Wall tile	1	30	Post medieval
100126	Kritpipor	Pipeclay	Clay pipe	38	147	Post medieval
100127	Flintkärna	Flint	Core	1	12	Stone age
100128	Ostronskal	Shell undef.	Oyster	1	40	Post medieval
100129	Fönsterglas	Glass	Window glass	6	24	Post medieval
100130	Flaskglas	Glass	Bottle	5	157	Post medieval
100131	Venetianskt glas	Glass	Sherd	1	2	Post medieval
100132	Yngre rödgods	Ceramic	Sherd	89	2924	Post medieval
100133	Yngre svartgods	Ceramic	Sherd	7	213	Post medieval
100134	Yngre vitgods	Ceramic	Sherd	5	313	Post medieval
100135	Stengods	Ceramic	Sherd	17	453	Post medieval
100136	Fajans	Ceramic	Sherd	26	473	Post medieval
100137	Kinesiskt porslin	Ceramic	Sherd	5	16	Post medieval
100138	Väggkakel, fajans	CBM	Wall tile	1	21	Post medieval
100139	Tegel	CBM		7	436	Post medieval
100140	Kritpipor	Pipeclay	Clay pipe	10	48	Post medieval
100141	Flaskglas	Glass	Bottle	5	257	Post medieval
100142	Fönsterglas	Glass	Window glass	2	5	Post medieval
100143	Passglas	Glass	Drinking glass	1	2	Post medieval
100144	Venetianskt glas	Glass		1	2	Post medieval
100145	Flintavslag/avfall	Flint	Flake	13	91,5	Stone age
100146	Musselskal	Shell undef.		4	160	Post medieval
100147	Järnspik	Iron	Nail	4	44	Post medieval
100148	Yngre rödgods	Ceramic	Sherd	1	42	Post medieval
100149	Fajans	Ceramic	Sherd	1	32	Post medieval
100150	Yngre rödgods	Ceramic	Sherd	35	1673	Post medieval
100151	Stengodskruka	Ceramic	Pot/jug	1	107	Post medieval
100152	Fajans	Ceramic	Sherd	15	387	Post medieval
100153	Kinesiskt porslin	Ceramic	Sherd	1	9	Post medieval

100154	Väggkakel, fajans	CBM	Wall tile	1	64	Post medieval
100155	Ugnskakel	CBM	Stove tile	2	70	Post medieval
100156	Kritpipor	Pipeclay	Clay pipe	17	80	Post medieval
100157	Glashandtag	Glass	Tankard	1	56	Post medieval
100158	Järnspik	Iron	Nail	1	14	Post medieval
100159	Järnhandtag?	Iron	Handle	1	64	Post medieval
100160	Glassmälta	Glass	Waste	1	5002	Post medieval
100161	Griskäke	Animal bone		1	341	Post medieval
100162	Yngre rödgods	Ceramic	Sherd	90	2883	Post medieval
100163	Yngre svartgods	Ceramic	Sherd	11	641	Post medieval
100164	Fajans	Ceramic	Sherd	18	189	Post medieval
100165	Stengods, Westerwald	Ceramic	Sherd	2	34	Post medieval
100166	Porslin	Ceramic	Sherd	2	31	Late post-medieval
100167	Flintgods	Ceramic	Sherd	2	27	Modern time
100168	Ugnskakel	CBM	Stove tile	1	52	Modern time
100169	Väggkakel	CBM	Wall tile	1	4	Modern time
100170	Kritpipor	Pipeclay	Clay pipe	23	111	Post medieval
100171	Flaskglas	Glass	Bottle	1	18	Post medieval
100172	Fönsterglas	Glass	Window glass	3	23	Post medieval
100173	Järnspik	Iron	Nail	5	104	Post medieval
100174	Djurben (ko, gris)	Animal bone		3	564	Post medieval
100175	Yngre rödgods	Ceramic	Sherd	4	180	Post medieval
100176	Fajans	Ceramic	Sherd	2	20	Post medieval
100177	Väggkakel, fajans	CBM	Wall tile	1	24	Post medieval
100178	Flöjt (kritpipa)	Pipeclay	Clay pipe	1	6	
100179	Holländsk fajanstallrik	Ceramic	Plate	1	193	Post medieval
100180	Lädersko, sula och klack	Leather	Shoe/boot	1	200	Post medieval
100182	Yngre rödgods	Ceramic	Sherd	9	410	Post medieval
100183	Stengods	Ceramic	Sherd	7	172	Post medieval
100184	Yngre rödgods	Ceramic	Sherd	122	4877,5	Post medieval
100185	Fajans	Ceramic	Sherd	21	325,5	Post medieval
100186	Ugnskakel	CBM	Stove tile	3	170,5	Post medieval
100187	Väggkakel, fajans	CBM	Wall tile	3	92	Post medieval
100188	Kritpipor	Pipeclay	Clay pipe	30	149,5	Post medieval
100208	Yngre svartgods	Ceramic	Sherd	19	721	Post medieval
100209	Stengods, Westerwald mm	Ceramic	Sherd	15	344,5	Post medieval
100210	Westerwaldstop m tennlock	Ceramic	Tankard	1	83,5	Post medieval
100211	Kinesikt porslin	Ceramic	Sherd	1	5,5	Post medieval
100212	Modern konstkeramik	Ceramic	Sherd	1	23	Modern time
100213	Flaskglas	Glass	Bottle	6	198	Post medieval
100214	Fönsterglas	Glass	Sherd	8	18	Post medieval
100215	Ostronskal	Shell undef.	Oyster	2	88	Post medieval
100216	Handsmidda spikar	Iron	Nail	2	23	Post medieval
100217	Järnföremål	Iron		1	37	Post medieval
100218	Människokranium	Human bone		6	380	Post medieval
100219	Lädersko	Leather	Sole	1	174,5	Post medieval
100220	Lädersko	Leather	Shoe/boot	1	406	Post medieval
100221	Lädersko	Leather	Shoe/boot	1	87	Post medieval
100231	Lädersko, sula	Leather	Sole	1	86	Post medieval
100232	Lädersko, sula	Leather	Sole	1	30,5	Post medieval
100233	Lädersko, klack	Leather	Shoe/boot	1	84	Post medieval
100234	Läder, odef	Leather		1	12	Post medieval
100235	Dricksglas	Glass	Drinking glass	1	5,5	Post medieval
100236	Vätteljus	Mineral undef.		1	39,5	Post medieval
100237	Underkäke, hund	Animal bone		1	16	Post medieval
100238	Metalliskt mineral	Mineral undef.		1	779,5	Post medieval
100239	Bössflinta	Flint	Gunflint	1	3,5	Post medieval